

Ελληνική Επανάσταση

A Függetlenség napja
– tisztelgés a görög szabadságharc kétszázadik évfordulóján

Ελληνική Επανάσταση

A Függetlenség napja – tisztelgés a görög szabadságharc kétszázadik évfordulóján

Antiquitas • Byzantium • Renascentia XLIX.

SOROZATSZERKESZTŐK

Farkas Zoltán
Horváth László
Mészáros Tamás

Eötvös József Collegium
2022

Ελληνική Επανάσταση

A Függetlenség napja – tisztelgés a görög szabadságharc kétszázadik évfordulóján

Szerkesztette

Juhász Erika

Eötvös József Collegium
Budapest 2022

AZ NKFI ALAPBÓL
MEGVALÓSULÓ
PROJEKT

A konferenciakötet alapjául szolgáló rendezvény az NKA 201113/416 azonosítószámú pályázat jóvoltából valósulhatott meg.
A kötet a „Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncan innen és túl” című (NKFIA NN 124539) pályázat és a Nemzeti Tehetség Program (NTP-SZKOLL-22-0018) támogatásával jött létre.
A könyv bemutatását az NKA 201108/02708 azonosítószámú pályázat tette lehetővé.

Felelős kiadó:

Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Cím: ELTE Eötvös József Collegium
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Copyright © ELTE Eötvös József Collegium 2022 © A szerzők
Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkákat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte
1118 Budapest, Rétköz u. 55. A/fsz. 2.

ISSN 2064-2369
ISBN 978-615-5897-50-4

Tartalomjegyzék:

Előszó.....	9
Peter Schreiner Karl Krumbacher és a neogrécisztika születése	11
Farkas Zoltán A magyar-bizánci kapcsolatok kutatása ma.....	15
Gács Krisztián Egy fejezet a 6. század görög egyháztörténetéből – A <i>Három fejezet</i>	25
Glaser Tamás Hit és haza a görög területeken folytatott katolikus propaganda érvrendszerében a török uralom (Turkokratia) idején	51
Iljovszki Riszto A Bizánci Birodalom eszmei kisugárzása	65
Langó Péter A görögországi bizánci régészet formálódása és magyarországi recepciója a 19-20. században	75
L. Delbó Katalin Adalékok Nikétas Eugenianos regényének utóéletéhez	105
Rózsa Márton Euthymios Malakés levelezése Retorika, reprezentáció, kommunikáció.....	115
Solti Dóra A magyarországi filhellén mozgalom és a görög szabadságharc	135
Szabó Krisztina Utazók görög tájakon a 18–19. században	141
Szebehleczy Borbála Görög tudósként Magyarországon – Georgios Zaviras és a magyarok ...	153
Vincze Xénia Újabb adalékok a magyarországi görög gyermekmenekültek témaköréhez.....	165
Farkas Zoltán Egy zendülés anatómiája: Hellas 1066.....	183

Langó Péter

A görögországi bizánci régészet formálódása és magyarországi recepciója a 19–20. században

Dolgozatom két szálon fut. Egyrészt vizsgálja miként viszonyultak a modern régészeti kutatás hajnalán a 18–19. századi Magyarországon a bizánci hátterűnek gondolt régiségekhez, másrészt számba veszi, hogyan gondolkodtak a 19. században a görögök történelmük bizánci korszakának tárgyi hagyatékáról. A modern nemzetállami keretek kialakítása során mit tettek ezzel a becses örökséggel, és miért? Végezetül e két rövid áttekintés egymásba ér, így záróepizódként megpróbálok bemutatni, miként vált a 19. század végére mostohából fontos kutatási területté és viszonyítási ponttá a bizánci anyagi kultúra vizsgálata Hellaszban és milyen kapcsolódási pontjai voltak és lehetnek volna a görög és magyar kortársak között a régészet ezen szakaszának a tanulmányozása kapcsán.

Az érdeklődés kezdete: korai vélemények a bizánci hátterű régiségekről a 19. század elején Magyarországon

Az Árpád-kori Magyar Királyság egyik meghatározó szomszédja a Bizánci Birodalom volt; ebből adódott, hogy a 18–19. században a nemzeti múlt iránt megnövekedő érdeklődés idejének kezdetén előtérbe kerültek azok az emlékek, melyek a magyarság formálódásával és a Magyar Királyság e korai, virágzónak tekintett időszakával álltak kapcsolatban. Elsőként ebben az esetben is az írásos emlékekre figyeltek fel. 1739-ben Kéri Borgia Ferenc mutatta be a Biborbanszületett Konsztantinosz bizánci császár neve alatt fennmaradt *A birodalom kormányzása* című forrás magyarokra vonatkozó részeit.¹ A munka, az ekkoriban kiadott latin kútfőkkel együtt, hatalmas lendületet adott a magyar koratörténet iránti szélesebb

¹ Szabados Gy.: *A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században.* Budapest (2006) 175; Vásáry I.: *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek.* Budapest (2008) 133.

körü érdeklődésnek.² Az újonnan megismert források hatására az addig Attila felé forduló érdeklődés egyre inkább Árpád személyére figyelt. A tudományos kutatás ekkor alkotta meg az „Árpád-ház” és az „Árpád-kor” kifejezést is. E fogalmak végül Katona István jezsuita történétírónak köszönhetően terjedtek el.³ II. József németesítő törekvései és az uralkodó által bevezetett abszolutista hatalomgyakorlás ellenhatásaként Árpád kultusza és a 10. századi események iránti érdeklődés még inkább megerősödött. A fejedelem személye kapcsán – hasonlóan, mint korábban Attila esetében – hangsúlyt kaptak a bibliai párhuzamok,⁴ s így alakja már szembeállítható volt a hagyományosan katolikus és Habsburg-párti Szent István-kultusszal is.⁵ Árpád kultuszával így a protestánsok is azonosulhattak, míg személyében a központi akarattal szemben a saját partikuláris jogait féltő köznemesség is megtalálta nemzeti hőjét.⁶ Ezek az eszméletörténeti változások befolyásolták a régiségek iránti érdeklődés jellegét is, hiszen az antik gyűjtemények mellett a hungaricumok és a magyarság korai időszakához kapcsolódó tárgyi emlékek vizsgálata is egyre inkább előtérbe került. Ennek egyik első állomása a Szent Korona vizsgálata volt. A következő eleme pedig a magyar kalandozás egyik forrásokból ismert vezéréhez, Lehelhez kötött kürt kapcsán kialakult tudományos vita volt. Talán nem is kell külön hangsúlyozni, mind a két emlék egyszerre szimbolikus hátterű és bizánci kötődésű (a kürt esetében ez még akkor is így van, ha jelen esetben nem tartható bizánci készítménynek).⁷

A Szent Koronáról, Szent Istvánról folytatott korábbi tudományos diskurzus II. József uralkodásának végén megváltozott, s ebben döntő szerepe volt

² A 19. századi bizantinológia eltérő irányvonalairól e munka kapcsán: Farkas Z.: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk. Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. Budapest (2015) 267–271 (kül. 267).

³ Ekkor alakul ki a III. András haláláig tartó „Árpád-kor” fogalma, vagy a vörös-ezüst sávozott pajzsmező „Árpád-sáv” megnevezése. Vö.: Szabados: *i. m.* (1. j.) 215–218; Szabados Gy.: Katona István történétírói időszerszerűségéről. *Irodalomtörténeti Közlemények* 112 (2008) 679–699; Tóth S. L.: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9-10. században*. Szeged (2015) 201–203.

⁴ Szörényi L.: Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 101 (1997) 16–24 (kül. 23 sk.); Mikos É.: *Árpád pajzsa – A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században*. Budapest (2010) 52.

⁵ Sinkó K.: *Ideák, motívumok, kánonok. Tanulmányok a 19-20. századi képkultúra köréből*. Budapest (2012) 169. Vö.: Tóth G.: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)*. Budapest (2016).

⁶ Sinkó: *i. m.* 152–156; 170–171.

⁷ A kürtre vonatkozóan összefoglaló jelleggel a kérdés szakirodalmával: Langó P.: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és a koratörténeti emlékek*. Budapest (2017) 213–246.

a protestáns múltértelemezés mellett,⁸ a Szent Korona Magyarországra szállításának, majd pedig a József halálát követő királykoronázásoknak. A korona iránt megnövekedett érdeklődés, nem csak a kiemelkedő jelentőségű és korábban elzárt nemzeti szimbólum iránt megélnkülő kíváncsisággal írható le. A nyugat-európai kulturális hatásként egyre inkább megerősödő antikvárius szemlélet is hozzájárulhatott ahhoz, hogy mind többen saját szemükkel akartak legalább egy pillantást vetni erre a szakrális tárgyra.⁹ A korábbtól eltérő megközelítésre utalnak a korabeli, a koronáról készült értekezések és megfigyelések. Veszprémi István kutatásai és Decsy Sámuel dolgozata már részletes,¹⁰ a tárgy pontos leírását tartalmazó munkák voltak, melyek ezekre a megfigyelésekre is alapozták történeti következtetéseiket.¹¹ A korona készítési sajátosságainak a kiemelésére és értelmezésére azonban nem csak a koronáról született összefoglalások szerzői helyeztek hangsúlyt, hanem mások is, így például Ferenc császár magyar királlyá koronázásakor Kazinczy Ferenc is hasonló észrevételeket tett azzal kapcsolatban. Mindez jól mutatja, hogy a korona iránti érdeklődés középpontjában már nem csak a formai jegyek álltak, hanem a tárgy értelmezéséhez közelebb vivő készítőtechnikai vonatkozások is érdekelték az emlék kutatóit.¹² A szent ereklye nemzeti jellege mellett az ekkor kialakult vitában komolyabb szerepet kaptak a bizánci történeti és kultúrtörténeti ismeretek is, jelezve, hogy a magyar közép-kor kutatásának e szakaszához nélkülözhetetlen az ilyen jellegű tudás.¹³

A korona, mint említettem, nem az egyetlen ilyen jellegű emlék volt. A történeti háttérű tárgyak ilyen jellegű vizsgálata a 18. századra már széles körben jelen volt a korabeli Magyarországon is.¹⁴ Jól jelzi ezt egy másik nemzeti

⁸ Tóth: *i. m.* (5. j.)

⁹ Tóth: *i. m.* (5. j.) 110–120; Deér J.: *A magyarok szent koronája*. Budapest (2008) 9–10.

¹⁰ Tóth: *i. m.* (5. j.) 149–166.

¹¹ A korona korabeli vitairódmára vonatkozóan lásd még: Papp J.: *Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750–1815) írásaiban*. Budapest (1992) 57–58.

¹² Tóth E. – Szelényi K.: *A Magyar Szent Korona. Királyok és koronázások*. Budapest (2000) 20–21; Tóth E.: A magyar szent Korona és a koronázási jelvények. Budapest (2018) 15; Tóth: *i. m.* (5. j.) 156. Kazinczy maga is rendelkezett régiséggyűjteménnyel, amit később kénytelen volt eladni, s egy időben Fáy János debreceni polgármesternek is gyűjtött érmekeket. Vö.: Mravik L.: Jankovich Miklós és a magyarországi műgyűjtés a 19. század első felében. In: *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei*. Szerk. Mikó Á. Budapest (2002) 341–399 (kül. 349).

¹³ Deér: *i. m.* (9. j.) 9.

¹⁴ Mészáros F. I.: Az érem másik oldala, avagy az „antikvárius majom”. *Ars Hungarica* 22 (1994) 81–86; Tóth: *i. m.* (5. j.); Vö.: P. Marciniak – D. C. Smythe: Introduction. In: *The Reception of Byzantium in European Culture since 1500*. Eds. P. Marciniak – D. C. Smythe. London – New York (2016) 1–8 (kül. 2–4).

ereklyével kapcsolatban ekkoriban megélenkült irodalom és a tárgy elemzése. A 18. században már Lehel vezérhez kötött olifántról 1788-ban Molnár Ferenc, a kiskun kerület kapitánya értekezett, majd népszerű (számos kiadást megért) munkáját számtalan vitacikk követte, melyek a jászberényi „sontkürt” korával, a tárgy és Lehel kapcsolatával és a tárgy külső oldalán lévő ábrázolások értelmezésével foglalkoztak.¹⁵ Ez az emlék már nehezebb feladat elé állította a kor kutatóit; míg a tárgyat külföldön Attila, hun fejedelemhez is kötötték,¹⁶ addig a magyar véleményalkotók, az ősmagyar származtatáson kívül, olyan – ma már egzotikus – ötletekkel álltak elő, mint a kürt lappföldi, óegyiptomi, filiszteus, párthus, etruszk eredete.¹⁷ A kérdés tisztázására és az emléken lévő ábrázolás bizánci elemeire végül a 19. század közepén derült fény.¹⁸ A bizánci régiségek ismerete azonban mind általánosabbá vált a korabeli magyarországi műgyűjtők körében. A reformkor kapcsán elégséges talán csak Sándor István gróf írásaira,¹⁹ a Jankovich Miklós által megvásárolt ilyen jellegű emlékekre,²⁰ a Fejérváry Gábor gyűjteményében lévő elefántcsont faragványokra,²¹ vagy utóbbi unokaöcsének, Pulszky Ferencnek a korai dolgozataira utalni.²²

¹⁵ Papp: *i. m.* (11. j.) 56–57; Kiss E.: A jászberényi Lehel kürt – kései recenzió néhány elfeledett tanulmányhoz. In: *Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról.* Szerk. Langó P. Jászfényszaru (2000) 67–82; Kiss E.: Lehel kürtje. In: *Történelem – Kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon.* Szerk. Mikó Á. – Sinkó K. Budapest (2000) 520–526; Selmeczi L.: *Nemzeti ereklyénk, a Jászkürt.* Jászberény (2008) 102–124; Langó P.: A jászberényi Lehel-kürt. In: *Jászberény története a kezdetektől a reformkorig.* Szerk. Pethő L. Jászberény (2014) 50–65.

¹⁶ A. Shalem: *Die mittelalterlichen Olifante. Die Elfenbeinskulpturen.* Berlin (2014) 322–323.

¹⁷ Kiss: *i. m.* (5. j.) 522–523.

¹⁸ Szerelmey M.: *Magyar hajdan és jelen élethű rajzolatokban magyarázó szöveggel. Döbrentey Gábor, Haeufler József, Horváth Mihály, Henszlmann Imre, Luczenbacher János, Toldy Ferenc, Hazucha Ferencz, s több hazai tudós és műbarát befolyásával kiadja magyar és német nyelven.* Pest (1847).

¹⁹ Sándor I.: Az Athos hegyéről. *Sokféle* 1 (1879) 121–127; Sándor I.: A mostani kelő Pénznek Neveiről s Kezdetéről. *Sokféle* 7 (1801) 98–102; Papp: *i. m.* (11. j.) 63.

²⁰ Kubinyi M.: A Magyar Nemzeti Múzeum görög kéziratjai. *AntTan* 1 (1954) 275–280 (kül. 276); Mikó Á.: Görög nyelvű evangéliumos könyv. In: Mikó: *i. m.* (12. j.) 248–249; Torbágyi M. J.: II. Basileos és VIII. Konstantinos solidusa. In: Mikó: *i. m.* (12. j.) 308; Torbágyi M. J.: Manuél-nomisma. In: Mikó: *i. m.* (12. j.) 308.

²¹ Szentesi E.: Egy másik gyűjtemény. Varsányi János rajzai Fejérváry Gábor elefántcsont faragványairól. In: Mikó: *i. m.* (12. j.) 32–44; H. Rufus-Ward: Typecasting Byzantium: Perpetuating the Nineteenth-Century British Pro-Classical Polemic. In: Marciniak – Smythe: *i. m.* (14. j.) 153–168.

²² Pulszky F.: *Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai.* Budapest (1914) 70; 84; 140–144; 155; 162–173; Marosi E.: Az óságarát múzeumigazgató. Pulszky és Bizánc művészete. In: *Pulszky Ferenc*

A görög szabadságharc Bizánc-képe és a görögországi bizánci műkincsek sorsa a 19. század középső harmadában

A Nikolaosz Szkufasz és társai által alapított Baráti Társaság a szervezet megalapításakor még Bizánc újjáélesztésén gondolkodott és az ortodox keresztény nemzeti egység kialakításáért volt a közösség egyik fő hívószava.²³ A görög szabadságharc kitörését követően azonban ez a „fanaóriták Bizánca” a háttérbe került.²⁴ A német és angol filhellénizmus és a szabadságharc során kialakult rokonszenv az ókori Hellaszt helyezte előtérbe, a Homérosztól Aristotelésig tartó esztétikai mércéjével és a klasszikus tárgyi hagyatékával.²⁵ A klasszicista előképből is táplálkozó érdeklődés és megbecsülés,²⁶ valamint a romantikus korszellem (Lord Byron,²⁷ Shelley hatása,²⁸ a korabeli képzőművészek: például Louis Doupré,²⁹ Eugène Delacroix festményei) mind az ókori emlékek előtérbe kerülésének

(1814–1897) emlékére. Szerk. Marosi E. – Laczkó I. – Szabó J. – Tóthné Mészáros M. Budapest (1997) 50–54.

- ²³ M. Hatzopoulos: From Resurrection to Insurrection: 'Sacred' Myths, Motifs, and Symbols in the Greek War of Independence. In: *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797–1896)*. Eds. R. Beaton – D. R. Marios. London (2009) 81–93 (kül. 81–87).
- ²⁴ A. Pippidi: Byzance des Phanariotes. In: *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et et contemporaine*. Éd. O. Delouis – A. Couderc – P. Guran. Atènes (2013) 117–129.
- ²⁵ G. W. Most: Filhellénizmus, kozmopolitizmus, nacionalizmus. *Ókor* 5 (2006/1) 39–43; S. Marchand: What the Greek Model Can, and Cannot, Do for the Modern State: the German Perspective. In: Beaton – Marios: *i. m.* (23. j.) 33–42 (kül. 33–36); A. Stouraiti: Collecting the Past: Greek Antiquaries and Archaeological Knowledge in the Venetian Empire. In: *Re-imagining the Past: Antiquity and Modern Greek Culture*. Ed.: D. Tziouvas Oxford (2014) 29–46.; G. Ceserani: The Provenance of Greek Painted Vases: Disciplinary Debates and Modern Identities in the Early 19th Century. In: *Ancient Monuments and Modern Identities: A Critical History of Archaeology in 19th and 20th Century Greece*. Eds. S. Voutsaki – P. Cartledge. London – New York (2017) 24–40.
- ²⁶ A kérdés hatalmas szakirodalmából újabban: M. O'Dwyer: Antiquity and the Grand Tour Portrait: Rethinking the Significance of Pompeo Batoni's Use of Classical Sculpture, 1753–1762. In: *Antiquity and Enlightenment Culture New Approaches and Perspectives*. Eds. F. Loughlin – A. Johnston. Leiden – Boston (2020) 83–103; M. Al Jamil: Hidden Dimensions and Elusive Forms in Johan Zoffany's Charles Townley and Friends in his Library at Park Street, Westminster, 1781–1783, 1798. In: Loughlin – Johnston: *i. m.* (26. j.) 104–128; M. Dieli: The Enlightenment and the Teaching of Ancient Greek Grammar in Greece. In: Loughlin – Johnston: *i. m.* (26. j.) 173–192.
- ²⁷ G. Manopoulos: To 'Grand Tour' του Thomas L. Donaldson ή ποιος ταύτισε και ερεύνησε πρώτος τη Δωδώνη. In: *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*. Ιωάννινα (2012) 371–396 (kül. 371).
- ²⁸ R. Beaton: Re-imagining Greek Antiquity in 1821: Shelley's Hellas in its Literary and Political Context. In: Tziouvas: *i. m.* (25. j.) 47–58.
- ²⁹ S. L. Dyson: *In Pursuit of Ancient Pasts: A History of Classical Archaeology in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New Haven – London (2006) 67.

az irányába hatott.³⁰ A modern görög állam megteremtése során, majd a királyság kezdeti időszakában szintén ezt a képet kívánták erősíteni a hazafiak, ami jól kapcsolódott a Herder és Fichte által is hangsúlyozott primordalista szemlélethez. Az így kialakult legitimációs törekvések nyomán az ókori múlt emlékeinek a megőrzésére tett gyakorlati lépések már a szabadságharc alatt megkezdődtek.³¹ 1829-ben pedig Aeginában Joannisz Kápodisztriasz kormányzósága alatt felállították a Nemzeti Múzeumot is.³² A királynak jelölt Wittelsbachi herceggel, Ottóval érkező bajor tudós és politikus Georg Ludwig von Maurer megalkotta az első örökségvédelmi törvényt 1834-ben,³³ míg az ezt megelőző évben már létrejött az ásatásokkal, a tárgyi hagyatékkal foglalkozó Régészeti Szolgálat.³⁴ A törvények és a szabályozások előremutatók voltak, azonban a tettek számos esetben elmaradtak az ideáktól. A polgárháború során még az Akropoliszt is megrongálták olyan fegyveres kalandorok, akik egy idő után már csak a maguk hasznát keresték, ahogy a felkelőktől sem állt távol – a korábbi gyakorlathoz hasonlóan –,³⁵ hogy a kezükbe került antik szobrokat jó pénzért továbbadják külföldi kereskedőknek.³⁶ Később pedig éppen a támogató külföldi nagyhatalmak nyomására kellett lazítani a műemlékvédelmi és ásatási törvényt, akik saját

³⁰ M. Miliori: Europe, the Classical Polis, and the Greek Nation: Philhellenism and Hellenism in Nineteenth Century Britain. In: Beaton - Marios: *i. m.* (23. j.) 65-77; I. Fatsea: The Reception of J. J. Winckelmann by Greek Scholarship during the Formative Stage of the Modern Greek State (1832-1862). In: Voutsaki - Cartledge: *i. m.* (25. j.) 63-76.

³¹ 1825-ben a forradalmi kormány belügyminisztere rendeletet adott ki a régiségek megőrzéséről és az iskolákhoz rendelte ezeket a gyűjteményeket, ezáltal az iskolák jelentették a múzeumok alapjait. (A. Gazi: Displaying Archaeology Exhibiting Ideology in 19th and Early 20th Century Greek Museums. In: Voutsaki - Cartledge: *i. m.* (25. j.) 95-116 [kül. 99]) 1827-ben pedig a Nemzetgyűlés betiltotta a régiségkereskedelmet. Vö.: E. Protopsaltis: *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επανάστασης και του Καποδίστρια*. Athen (1967) 30.

³² D. Voudouri: The Legal Protection of Antiquities in Greece and National Identity. In: Voutsaki - Cartledge: *i. m.* (25. j.) 77-94 (kül. 78); Gazi: *i. m.* (31. j.) 94.

³³ Voudouri: *i. m.* (32. j.) 78-79.

³⁴ A. Papoulakou: The Protection of Byzantine Monuments in Athens during the Nineteenth Century According to Documents in the Historical Archive of Antiquities and Restorations of the Hellenic Ministry of Culture. In: *Byzantine Athens: October 21-23, 2016 Byzantine And Christian Museum Athens*. Eds. H. Saradi - A. Dellaporta Athen (2021) 378-395 (kül. 378).

³⁵ A. Zambon: Acquisition et transmission du savoir antique à Athènes à la fin du XVIIIe et au début du XIXe siècle. Fauvel et son réseau de sociabilité. *Anabases* 32 (2020) 79-105.

³⁶ A korabeli görögországi illegális műkinzkereskedelemtől összefoglaló jelleggel: E. Psara: *Αρχαιοκαπηλία και παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων τον 19ο αιώνα*. In: *Ιστορίες επί χάρτου. Μορφές και θέματα της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Επιμ.: E. Kountouri - S. Masouridi. Athen (2013) 59-63.

múzeumaikba akartak olyan műtárgyakat szállítani,³⁷ amit ők maguk ástak ki az új állam területén.³⁸

A bizánci örökséget azonban sajnos ez az akkori szemmel nézve modern törvénykezés sem védte.³⁹ A végleges fővárosnak kijelölt Athén átépítése hatalmas rombolással járt, melynek elsődleges elszenvedői éppen e késői kor emlékei voltak.⁴⁰ Az állam jelképévé emelt Akropoliszt a klasszikus formájában akarták láttatni,⁴¹ miközben a polgárháború után maradt pusztítás nyomait is el kívánták tüntetni.⁴² Azonban nem csak a Küriakosz Pittakisz és Ludwig Ross által bontásra ítélt középkori erődítés-maradványok estek áldozatul,⁴³ hanem számos templom is.⁴⁴ Így ekkor tűnt el többek közt az építészek védőszentjeként is tisztelt Tamás apostol temploma (Άγιος Θωμάς),⁴⁵ vagy a Szent János tiszteletére

³⁷ Ezen törekvések előzményeire már: Ch. Tsouli: From the Study of Monuments to Collections and Museums. In: *„a dream among splendid ruins...” Strolling through the Athens of Travelers 17th – 19th Century*. Eds. M. Lagogianni-Georgakarakos – Th. Koutsogiannis. Athen (2016) 332–345; J. McK. Camp II: Peiraeus in 1805. In: *Sidelights on Greek Antiquity. Archaeological and Epigraphical Essays in Honour of Vasileios Petrakos*. Eds. K. Kalogeropoulos – D. Vassilikou – M. Tiverios. Berlin – Boston (2021) 411–422.

³⁸ Voudouri: *i. m.* (32. j.) 77.

³⁹ Voudouri: *i. m.* (32. j.) 78–79; A. Papoulakou: Βυζαντινή αρχαιολογία (1833–1899). Διάσωση και προστασία των μεσαιωνικών μνημείων. In: Kountouri – Masouridi: *i. m.* (36. j.) 75–79 (kül. 78).

⁴⁰ Az okokra: M. Kardamitsi-Adami – A. Papanikolaou-Kristensen: Μετατροπή εκκλησιών σε αιθουσες δικαστηρίων. *Αρχαιολογία και Τέχνες* 118 (2011) 56–66 (kül. 58).

⁴¹ Az Akropolisz korabeli népszerűségére és annak a modern kori térhasználatban is betöltött szerepére jól rávilágít: T. Jenkins: *Keeping Their Marbles: How the Treasures of the Past Ended Up in Museums*. Oxford (2016) 84–104; Vö.: F. Mallouchou-Tufano: The Vicissitudes of the Athenian Acropolis in the 19th Century. From Castle to Monument. In: *Great Moments in Greek Archaeology*. Ed.: P. Valavanis. Athens (2007) 36–53; M. Lagogianni-Georgakarakos: „A dream among splendid ruins...” Strolling through the Athens of travelers, 17th–19th century. In: Lagogianni-Georgakarakos – Koutsogiannis: *i. m.* (37. j.) 31–56; T. Koutsogiannis: The Image of Athens in Modern European Visual Culture: Between Fantasy and Reality - in the Shadow of Antiquities. In: Lagogianni-Georgakarakos – Koutsogiannis: *i. m.* (37. j.) 57–135.

⁴² E. F. Athanassopoulos: Byzantine Monuments and Architectural “Cleansing” in Nineteenth-Century Athens. In: Delouis – Couderc – Guran: *i. m.* (24. j.) 195–218 (kül. 206).

⁴³ Ch. Bouras: *Byzantine Athens, 10th – 12th Centuries*. London – New-York – Athen (2014) 53; T. Tanoulas: The Topography of the Athenian Acropolis Revisited: The Post-Herulian and Frankish Fortifications in the West Slope and the Ducal Residence at the Propylaea. In: Saradi – Dellaporta: *i. m.* (34. j.) 319–334 (kül. 322).

⁴⁴ Athénban a 18. század végéig mintegy 130–140 bizánci templom lehetett. Vö.: Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 202–205.

⁴⁵ A templom helyén Georgiosz Kantakouzenosz herceg házakat épített. A templom bizánci emlékeiről: G. Pallis: *Τοπογραφία του αθηναϊκού πεδίου κατά τη Μεταβυζαντινή περίοδο. Οικισμοί,*

szentelt templom (Άγιος Ιωάννης Μαγκούτης) a Plakán.⁴⁶ A rombolás azonban nem maradt abba, hanem folyamatosan több ütembe zajlott. Jó példa erre talán a Mihály arkangyalnak szentelt templom (Άγιος Ασωμάτος στα Σκαλιά), amelynek egy részét (a narthexet) már 1830 előtt elbontották, majd később (1842-ig) a templom többi részét is, hogy így „szabadítsák ki” Hadrianus könyvtárának a nyugati részét a templom „fogságából”.⁴⁷ A rombolás tovább folytatódott az 1840-es években és később is,⁴⁸ egészen az 1870-es évek közepéig.⁴⁹ A helyzetet jól jellemzi Augustus Mommsen (Theodor Mommsen öccse) Ferdinand Aldenhoven 1841-es itineráriumából kiemelt leírása:

„Miután a törökök 1821-ben feldúlták Athént, az akkor összeomlott templomokat nemcsak hogy nem javították ki, de mivel a templomok és kápolnák száma túlzónak és haszontalannak tűnt, egy 1840 előtt született végzés elrendelte, hogy Athénban ne legyen több tizenkét templomnál és huszonhárom szolgáló papnál; több mint hetven templomot jelöltek ki megsemmisítésre, ezek maradványait a tervezett új székesegyház helyére szállították.”⁵⁰

οδικό δίκτυο και μνημεία. Athen (2009) 287; Bouras: *i. m.* (43. j.) 209–210.

⁴⁶ Ez a Krimben fekvő egykori Gótia, majd később Mangoute-nek nevezett régióhoz kapcsolódó, Szent János tiszteletére szentelt templom, amint arra a neve is utal: Άγιος Ιωάννης Μαγκούτης. Vö.: Bouras: *i. m.* (43. j.) 219–220. A templom pusztulásáról későbbi adattal: K. Konstantinopoulos: Επιγραφή εκ του ναού του Αγίου Ιωάννου του Μαγκούτη. *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 7 (1931) 244–255 (kül. 244); N. Panselinou: *Βυζαντινή Αθήνα*. Athens (2004) 49. A templom feliratainak általános történeti jelentőségére újabban: A. Papalexandrou: The Architectural Layering of History in the Medieval Morea: Monuments, Memory, and Fragments of the Past. In: *Viewing the Morea, Land and People in the Late Medieval Peloponnese*. Ed.: S. E. J. Gerstel. Washington (2013) 23–54. (kül. 52); G. Pallis: Remarks on Old and New Middle Byzantine Inscriptions from Athens. In: Saradi – Dellaporta: *i. m.* (34. j.) 173–182. A lelőhely megmaradt emlékeiről lásd még: Εκδ.: M. Sklavou: Μαυροειδή: Γλυπτά του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών. Athen (1999) 120; 175–176.

⁴⁷ Bouras: *i. m.* (43. j.) 165–169.

⁴⁸ Így semmisült meg például 1849-ben Illés próféta temploma (Προφήτη Ηλία Σταροπάζαρου). Vö.: Panselinou: *i. m.* (46. j.) 51–52; Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 214–217. Hasonlóképpen tűnt el 1848-ban a Mihály és Gábor arkangyalok patrocíniumával jelzett templom (Ταξιάρχης του Σταροπάζαρου), amely szintén az egykori római Agorán állt. Bouras: *i. m.* (43. j.) 275–276.

⁴⁹ E. F. Athanassopoulos: Medieval Archaeology in Greece: A Historical Overview. In: *Archaeology and History in Roman, Medieval and Post-Medieval Greece: Studies on Method and Meaning in Honor of Timothy E. Gregory*. Eds. W. R. Caraher – L. J. Hall – R. S. Moore. Coenwall (2008) 15–35 (kül. 16); Panselinou: *i. m.* (46. j.); Ch. Bouras: Byzantine Athens, 330 – 1453. In: *Heaven and Earth – Cities and Countryside in Byzantine Greece*. Eds. J. Albani – E. Chalkia. Athen (2013) 2; 169–179; Bouras: *i. m.* (43. j.) 128–131; Kardamitsi-Adami – Papanikolaou-Kristensen: *i. m.* (40. j.) 65.

⁵⁰ A. Mommsen: *Athenae Christianae*. Lipsiae (1868) 6. Mommsen Aldenhoven negyedszázaddal

Számos esetben pedig már azért került sor a bontásra, mert ezeket az épületeket oly mértékben elhanyagolták, hogy azok maguktól összeroskadtak.⁵¹

Görögország és Athén ekkoriban elsősorban a klasszikus örökség bűvkörében élt, ahogy a fővárosnak kiválasztott ókori polisz helye úgy általában véve is ezt tekintették az ország egyik fontos legitimációs forrásának,⁵² ezért természetesnek tűnt, hogy ezen időszakhoz köthető hagyaték megmentésére fókuszáltak.⁵³ De miért került hátrébb Bizánc eszméje, amikor jól láthatóan a Baráti Társaság létrejöttük még fontos volt a történelmi emlékezetben? Ehhez egy kicsit érdemes áttekinteni a korabeli eszmetörténeti áramlatokat, amelyek hatással voltak a műemlékekkel kapcsolatos gondolkodásra is.

Az okok és következmények – egy kis eszmetörténeti háttér

A háttérben természetesen a francia felvilágosodás Bizánc-képe, majd pedig annak német és angol recepciója tapintható ki. Voltaire,⁵⁴ Montesquieu,⁵⁵

korábbi megjegyzését így folytatta: *Itaque pleraeque quae fuerunt ecclesiae deletae et sublatae sunt, aliarum parietinae exstant et visuntur, aliae integrae manent aut renovatae et pulchrius exornatae. Quare si quis in tractandis antiquorum Atheniensium inscriptionibus haeret et ambigit ubi sint eae aedes propter quas repertae esse dicantur, vetustiorum maxime volumina, descriptiones, adumbrationes, tabulae sunt evolvendae apparatusque non exiguo opus erit ad cognoscenda aedium nomina et situs, quoniam nemo edidit tabulam urbis, qua omnes ecclesias complecteretur. ibidem.* A fentebbi szövegben említett új székesegyház elhelyezkedésére: Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 80.

⁵¹ Ilyen volt például 1884-ben a Szent Szűz temploma (Μεγάλη Παναγία), melyet sokáig megőriztek, majd a romjai 1885-es tűzvész áldozatául esett. A maradványokat a következő évben elbontották, s ekkor láttak hozzá a Hadrianus könyvtár feltárásához, melynek az egykori udvarában volt a templom és a hozzá tartozó kolostor. Jelentőségére: Bouras: *i. m.* (43. j.) 243–244; Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 208–211; H. Saradi: Introduction and Acknowledgments. In: Saradi – Dellaporta: *i. m.* (34. j.) 11–17 (kül. 14); Pallis: *i. m.* (46. j.) 178–182; T. Kollyropoulou – A. Lambropoulou: Hagiography of Athens: the Formation of the Christian Tradition of Byzantine Athens (4th–9th century). In: Saradi – Dellaporta: *i. m.* (34. j.) 212–225. (kül. 212).

⁵² Dyson: *i. m.* (29. j.) 74–75. Maguk a múzeumok kiállításai is részei voltak a korabeli legitimációs propagandának, s alapvetően a külföldiek számára készültek, a helyiek ritkán látogatták azokat. Vö.: Gazi: *i. m.* (31. j.) 109.

⁵³ Lagogianni-Georgakarakos - Koutsogiannis: *i. m.* (37. j.). Jól látható, hogy amikor olyan helyen kívántak építkezni, ahol klasszikus emlékek előkerülése is várható volt, akkor az adott bontási folyamat abbamaradt. Vö.: Kardamitsi-Adami – Papanikolaou-Kristensen: *i. m.* (40. j.) 60.

⁵⁴ A. A. Vasiliev: *History of the Byzantine Empire. 324–1453.* Madison (1952) 6; D. G. Angelov: Byzantinism: The Imaginary and Real Heritage of Byzantium in Southeastern Europe. In: *New Approaches to Balkan Studies.* Eds. D. Keridis – E. E. Bursaç – N. Yatromanolakis. Brassey's (2003) 3–23 (kül. 8).

⁵⁵ G. Ostrogorsky: *A bizánci állam története.* Budapest (2001) 30. Vö.: Vasilev: *i. m.* (54. j.) 7–8.

majd Hegel elítélő véleménye,⁵⁶ illetve Edward Gibbon hatása széles körben és megbélyegző módon hatott a korabeli nemzetközi közvéleményre.⁵⁷ A nyugatias felvilágosodást követő görög gondolkodók pedig átörökítették ezt a hanyatló, negatív vonásokkal jellemzett Bizánc képet. Ebben központi szerepe volt a görög felvilágosodás egyik vezető személyiségének, a párizsi emigrációban élő Adamantiosz Koraisznak. A görög nyelvet is megújító gondolkodó munkáiban megjelentek a franciaországi eszmék. Abszolutista-ellenes álláspontja alapvetően azt a képzetet erősítette, hogy a görögök hanyatlása a római hódítást követően ment végbe, és ennek mélypontja a bizánci császárság volt. A megítélése alapján a török uralom tulajdonképpen a bizánci uralom szerves folytatásaként értékelhető.⁵⁸ Hasonlóan vélekedett a történész Dionüsziosz Pürrosz, Theodorosz Manouszisz, vagy Nikolaosz Szaripolosz is.⁵⁹ Véleményük és a nyugati álláspont általánosságban is hatott a korabeli görög és a fiatal állam területén dolgozó külföldi régészekre, mint például a fentebb már említett bajor Ludwig Rossra,⁶⁰ a szabadságharcos Küriakosz Pittakiszra (aki az örökségvédelmi intézmény élén Ross utóda lett),⁶¹ a külügyminiszterként is hivatalt vállaló Rizosz Nerouloszra⁶² vagy az oktatási

⁵⁶ Hegel állásfoglalását hosszan idézi: Vasilev: *i. m.* (54. j.) 6. Vö.: Angelov: *i. m.* (54. j.) 9.

⁵⁷ Gibbon kapcsán lásd: G. W. Bowersock: *From Gibbon to Auden: Essays on the Classical Tradition*. Oxford (2009) 3–51; Ch. Roberts: *Edward Gibbon and the Shape of History*. Oxford (2014); K. O'Brien (ed.): *The Cambridge Companion to Edward Gibbon*. Cambridge (2018) (mindegyik munkában további hatalmas irodalommal).

⁵⁸ O. Augustinos: *Philhellenic Promises and Hellenic Visions: Korais and the Discourses of the Enlightenment*. In: *Hellenisms: Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity*. Ed.: K. Zacharia. Aldershot (2008) 169–200 (kül. 171–172). Vö.: Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 17–18.

⁵⁹ M. Hatzopoulos: *Receiving Byzantium in Early Modern Greece (1820s–1840s)*. In: *Héritages de Byzance en Europe du Sud-Est à l'époque moderne et et contemporaine*. Éd.: O. Delouis - A. Couderc - P. Guran. Atènes (2013) 219–229. A történészek esetében a szemléletváltás Konstantinápoly 1453-as ostromának megítélése kapcsán változott, ebben az esetben kivétel nélkül már Bizánc hősiességéről beszéltek.

⁶⁰ Ed.: N. T. de Grummond (ed.): *An Encyclopedia of the History of Classical Archaeology*. London - New York (1996) 983; E. Psara: 1834–1863. Ο μορφωμένος Ludwig Ross και ο αυτοδίδακτος Κυριακός Σ. Πιττάκης. Τα πρώτα βήματα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. In: Kountouri - Masouridi: *i. m.* (36. j.) 17–21.

⁶¹ Ch. Tsouli: *Kyriakos Pittakis: Sincere Patriot, Unwearing Guard and Vigilant Ephor of Antiquities*. In: *These Are What We Fought for – Antiquities and the Greek War of Independence*. Eds. M. Lagogianni-Georgakarakos - T. Koutsogiannis. Athen (2020) 266–275; A. M. Thecharaki: *The Ancient Circuit Walls of Athens*. Berlin - Boston (2020) 96–97; Papoulakou: *i. m.* (34. j.) 379.

⁶² Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 18. 14. j. Neroulosz véleményéről lásd még: M. Nystazopoulou-Pelekidou: *Οι βυζαντινές ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο στον*

miniszterként is tevékenykedő Alexandrosz Rangaviszra.⁶³ A Bizánccról alkotott képük jelentős szerepet játszott az említett tisztogatásban. A késő antik és középkori államalakulat egykori meglétének negligálása nem csak a műemlékek elbontását jelentette, hanem azt is, hogy az egyetemi történelemoktatásban is mellőzött volt.⁶⁴ Ekkoriban a történelem megőrzésével foglalkozó gondolkodók jelentős hányada Görögországban a felejtésre érdemes dolgok közé helyezte a múlt ezen ezredéves szakaszát.

A változás csak lassan, lépésenként következett be a korabeli görög gondolkodásban. Az Ottó király környezetében tevékenykedő külföldi tanácsadók egy részének már az akropoliszi építkezések kezdetén sem tetszett ez a nagyfokú rombolás. Közéjük tartozott a bajor származású Carl Wilhelm von Heideck altábornagy, a görög szabadságharc hőse, Argolisz kormányzója. A műemlékek iránt is érdeklődő, művészi kvalitásokkal megáldott katona nem csak lerajzolta az egykori bizánci emlékeket,⁶⁵ hanem Ross-hoz fordult segítségért, hogy a purista szemléletű Leo von Klenze építészeti terveinek gátat szabjon. Felzúdulásának hatására 1837-ben papíron már egy olyan rendelkezés is született, amely védte a középkori emlékeket is.⁶⁶

A Bizánc elfogadását segítő hatások eredője egy külföldi tudós munkásságára adott válaszként jelentkezett. Jakob Philipp Fallmerayer osztrák tudós munkája hatalmas felháborodást váltott ki a kortárs görögök körében.⁶⁷ A neves szakember *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters* című munkájában megfogalmazott álláspontja, mely szerint az ókori görögök a középkorban kihaltak, s a helyükre a középkorban szlávok és albánok kerültek, sértette a magukra az ókori Periklés leszármazottaiként tekintő görögök önértetét.⁶⁸ Fallmerayer elképzelése hatalmas vitákat váltott ki, mely nem csak Görögországban, hanem

Διονύσιο Ζακυθηνό. In: *Σύμμεικτα: τόμος ένατος; Μνήμη Δ.Α. Ζακυθηνού*. Επιμ.: Ν. Moscona. Athén (1994) 153–176 (kül. 160–161).

⁶³ Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 18. 16.j.

⁶⁴ V. Karamanolakis: *The University of Athens and Greek Antiquity (1837–1937)*. In: Tziouvas: *i. m.* (25. j.) 113–127 (kül. 118–120).

⁶⁵ Bouras: *i. m.* (43. j.) 20; 165; Tanoulas: *i. m.* (43. j.) 331.

⁶⁶ Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 206–207.

⁶⁷ Fallmerayer egykorú magyarországi recepciójára lásd: Trefort Á.: *Emlékbeszéd Fallmerayer Jakab Fülöp M. Akad. külső levelező tag felett. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* 10/12 (1863).

⁶⁸ A kérdéstről áttekintő jelleggel: C. Märkl – P. Schreiner (Hrsgg.): *Jakob Philipp Fallmerayer (1790–1861). Der Gelehrte und seine Aktualität im 21. Jahrhundert. Konferenz der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der Kommission für interdisziplinäre Südosteuropaforschung der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen (München, 6. Juni 2011)*. München (2013).

Európa számos tudományos műhelyében viharokat kavart. A szellemi kihívásra Konsztantinosz Paparregopoulosz alapvető történeti összefoglalásokban válaszolt,⁶⁹ míg Pittakisz a tárgyi kultúra emlékeinek az addigi görög gyakorlatlótól eltérő, újfajta gyűjtésével reagált az osztrák tudós téziseire.⁷⁰ Byron egykori barátja részben talán ennek hatására is – bár Bizáncot elutasította – a keresztény templomok megőrzésének lehetőségét számos műemlék esetében mérlegelte, igyekezett az oltárt és a templom helyét beépítetlenül megőrizni, valamint a templom legfontosabb köemlékeit a lebontott emlékek esetén is múzeumba deponálni.⁷¹ A történeti kutatások során Paparregopoulosz először az 1843-as munkájában válaszolt a felmerült hipotézisre, majd a későbbi monográfiatorozata is részben ennek hatására született.⁷² Az így kialakult vita végül nem várt lendületet adott a bizánci emlékek megmentésének is.⁷³

A változás és Bizánc görög szempontú elfogadásának másik eredője nem közvetlenül Fallmerayerhez kapcsolódott, hanem a osztrák szakember tételeinek nemzetközi népszerűségéhez, és jóval hosszabb kifutású volt, mint a közvetlen vita és az ahhoz kapcsolódó kezdeti reakciók. A görög történetírók ennek kapcsán kezdték másként látni és láttatni a görögöshöz kapcsolható későantik és középkori múltat. A korábban hangsúlyozott eredet mellett egyre nagyobb szerephez jutott a folytonosság (a megmaradás és továbbélés) általános eszméje. A Bizánccal kapcsolatos nem emlékezés helyett egyre inkább azon történeti, nyelvi és tárgyi források vizsgálatára terelődött a hangsúly, amelyek ezt az új szempontot helyezték a középpontba. A fő programalkotó a már említett isztambuli bankárcsaládból származó Konsztantinosz Paparregopoulosz volt.⁷⁴ A hozzá köthető hatalmas ívű történelmi tablók alakították ki a görög

⁶⁹ Y. Hamilakis: *The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*. Oxford (2007) 115-116; I. Zelepos: München: Rezeption durch Reaktion. Zur Bedeutung Fallmerayers für den griechischen Nationaldiskurs im 19. Jahrhundert. In: Märtil - Schreiner: *i. m.* (68. j.) 133-141 (kül. 137-140).

⁷⁰ Kettejük találkozására (1833) és vitájára a katonaszentekről elnevezett kolostorhoz (Άγιοι Ανάργυροι) kötött koholt szöveg kapcsán: E. Skopetea: Φαλμεράυερ Τεχνάσματα του αντιπάλου δέους. Athen (1997) 53-59.

⁷¹ Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 207.

⁷² Az 1843-ban kiadott értekezésére (Περί της εποικίσεως σλαβικών τινών φυλών εις τήν Πελοπόννησον) lásd: http://users.uoa.gr/~nektar/history/2romanity/slavic_tribes_moreas.htm (utolsó megnyitás: 2022. március 10.)

⁷³ F. Spathidou: *Η βυζαντινή τέχνη στον ελληνικό τύπο του 19ου αι. μ.Χ.* Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (2010) 82-83. (doktori értekezés)

⁷⁴ Paparregopoulosz változó viszonyát a bizánci történelemhez bemutatta: Karamanolakis: *i. m.* (64. j.) 122-123.

történelem hármasságát (ókor, középkor, modern idők) felosztását, amely a görög történelmi tudat folyamatosságáról szóló tézis alapját jelentette.⁷⁵ Az új szövegkiadások gondozásával és a középkori eseményeket részletesen taglaló monográfiák kiadásával az általa teremtett iskola hozzájárult ahhoz, hogy Bizáncot új oldaláról lássák a kortárs görög gondolkodók.⁷⁶ A másik irányból közelített a kérdéshez Szpiridon Zambeliosz,⁷⁷ aki a Jón Akadémián tanult, majd Itáliában jogot végzett és Heidelbergben Hegel tanítványa is volt. Az antikvárius polihisztor szemléletéből adódóan bekapcsolta a bizantinológiai kutatásokba a folkloort és a nyelvészetet. Munkái felhívták a figyelmet a görög népköltészet és népdalok fontosságára, a görög nyelv, mint a bizánci múlttal összekötő elem lényegi voltára. Kiemelt hangsúlyt fektetett az ortodox vallássság kulturális identitásteremtő és megőrző szerepére is.⁷⁸ Munkásságuk folytatójaként jelentkezett az a Szpiridon Lambrosz, aki forrásfeltáró és kiadó munkáival nem csak Bizánc megismerését segítette elő, hanem politikai szerepvállalásának az idején kezdett határozott formát ölteni a Paparregopoulosz történelmi összefoglalásaiból kibontakozó „Nagy Terv” (Μεγάλη Ιδέα) néven emlegetett elképzelés, amely az egykori bizánci - ekkor még Ottomán kézen lévő - területek integrálását vetítette előre, és Anatólia területének egy jelentős hányadát is Görögországhoz kívánta csatolni.

A középkori emlékek előtérbe kerülésével és a megőrzésükre tett újabb erőfeszítésekkel a nyugat-európai tudományosság - így például a francia középkor régészetének egyik megújítója, az 1839-ben Görögországban is kutatásokat folytató Adolphe Napoleon Didron - is hangsúlyozta e korszak értékeinek a megóvását.⁷⁹ A bizánci hagyaték megmentésével kapcsolatos újabb lépést Lüsztandrosz Kautatzoglou építész kiállása jelentette, aki 1850-ben felemelte a szavát az Illés próféta patrocíniummal rendelkező templom megmentése érdekében. Az egykori templom, melynek késő bizánci Mária-freskójára (Παναγία των Καταλωνών) már akkor is úgy tekintettek, mint a középkor

⁷⁵ D. Stamatopoulos: The Western Byzantium of Konstantinos Paparrigopoulos. In: *Imagining Byzantium: Perceptions, Patterns, Problems*. Eds. A. Alshanskaya - A. Gietzen - C. Hadjiafenti. Mainz (2018) 39-46.

⁷⁶ Ostrogorsky: *i. m.* (55. j.) 35.

⁷⁷ Papoulakou: *i. m.* (39. j.) 75.

⁷⁸ Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 19-20; R. Lavagnini: Spiridon zambelios pioniere degli studi di filologia greca medievale. In: *Vie per Bisanzio: VII Congresso nazionale dell'Associazione italiana di studi bizantini, Venezia, 25-28 novembre 2009*. Cura di R. Antonio - B. Andrea - T. Michele Bari (2013) 191-202.

⁷⁹ É. Maraszak: Adolphe Napoleon Didron (Paris 1867 - Hautvilliers 1906). In: *The Routledge Companion to Medieval Iconography*. Ed.: C. Hourihane. London - New York (2016) 47-56.

egyik kiemelkedő emlékére, sajnos elpusztult, s egyedül a nevezett festmény maradt meg.⁸⁰ Kautatzoglou érvelésében arra is felhívta a figyelmet, hogy a görögökhöz lépest még az Oszmán Birodalom is kíméletesebb a bizánci régiségekkel, amit mi sem bizonyít jobban, mint az ekkor végbemenő restauráció a konstantinápolyi Szent Bölcsesség Székesegyházon.⁸¹ A változáshoz elvezető kiutat sajnálatos módon mégis csak egy pusztítás okozta. 1875. június 21 – szeptember 20. között került sor az Akropolisz kapuépületéhez tartozó középkori Frank (Velencei) torony lebontására.⁸² Az építmény elpusztítása,⁸³ melyet még II. Mohamednek sem sikerült lerombolnia, hatalmas tiltakozást váltott ki,⁸⁴ mivel az nem csak Athén „frank” uralmát jelképezte, hanem a város középkori maradványainak egyik legkiemelkedőbb alkotásának is számított. Hiányával a korabeli látkép is alapvetően megváltozott.⁸⁵ Ezt követően hasonló látványos rombolásra már nem került sor, azonban a korszak 1899-es végleges szabályozásáig még számos kevésbé látványos emléket pusztítottak el.⁸⁶

A bizánci emlékek megítélése a 19. század második felében Magyarországon

Magyarországon a „bizánci” teljesen másként hangzott az 1850–1880-as években, mint Görögországban. Ennek oka nem az volt, hogy a magyar régiségkutatók valamilyen pozitív Bizánc-képet alakítottak volna ki maguknak. Azt, hogy ezt bárki beláthassa, elég talán csak Érdy János leírását elolvasni a nyitraiváncokai „zománcos

⁸⁰ F. Boubolli (Εκδ.): *Ο κόσμος του Βυζαντινού Μουσείου*. Athen (2004) 255.

⁸¹ Athanassopoulos: *i. m.* (42. j.) 216–217; Vö.: C. Mango: *The Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul*. Washington (1962); N. B. Teteriatnikov: *Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute*. Washington (1998).

⁸² Papoulakou: *i. m.* (34. j.) 380–381.

⁸³ Joggal emelik ki a modern kutatások, hogy a Parthenónt elpusztító időszak a 17–19. század vége közé eső korszak volt, nem az azt megelőző korok. Vö.: Papoulakou: *i. m.* (34. j.) 380. 10. j. Az épület lerombolásában tevőleges szerepet vállalt Heinrich Schliemann, mint vállalkozó. Vö.: Dyson: *i. m.* (29. j.) 95; Papoulakou: *i. m.* (39. j.) 76.

⁸⁴ A korabeli Francia Iskola vezetője Émile-Louis Burnouf ugyanúgy a tiltakozásának adott hangot, mint Ferdinand Gregorovius, vagy a neves angol politikatörténész Edward Augustus Freeman. Vö.: Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 21–22.

⁸⁵ F. Mallouchou-Tufano: *From the 19th to the 21st Century: Metamorphoses of the Archaeological Landscape in Athens*. In: *Athens: from the Classical Period to the Present Day (5th century B.C. -A.D. 2000)*. Eds. K. Staikos – M. Korres – C. Bouras. Athens (2001) 308–343 (kül. 322); Mallouchou-Tufano: *i. m.* (41. j.) 15–23.

⁸⁶ Papoulakou: *i. m.* (34. j.) 381.

aranylapok” kapcsán. Ugyanolyan hanyatló, cselszövésektől és áruhácsoktól terhes Bizánc jelenik meg ebben a történelmi tablóban, mint Gibbon művében.⁸⁷ Az egykori nagyhatalomhoz kapcsolódó emlékek azonban összekapcsolódtak a magyar középkorral, annak is a „dicső magyar foglalással” kezdődő és a „virágzó” Árpád-korral folytatódó szakaszával.⁸⁸ Ebből adódóan ezen emlékek az egykori nagyság visszfényeként hatottak, így különösen érdekesek és szélesebb érdeklődés által kísért régiségeknek számítottak. Annak ellenére, hogy az említett korszak vonatkozásában a bizánci művészet kiemelt szerepét hangsúlyozták a magyar régészek, mégis úgy vélték, hogy ezek az emlékek egyáltalán nem voltak befolyással az egykori magyarság kulturális fejlődésre.⁸⁹ Az elképzelést a kor majd mindegyik jelentősebb szaktekintélye osztotta, még a bizánci emlékek iránt mélyebb és a kortársaknál átfogóbb érdeklődést tanúsító Henszlmann Imre is.⁹⁰ Az egyetlen kivétel talán Pulszky Ferenc volt, aki a képrombolás időszakájában is azt látta, hogy a „byzanczi művészet, a birodalom hanyatlása mellett is magasra emelkedett” és érdemben befolyásolta az európai „uj művészet csiráit”.⁹¹

⁸⁷ Érdy J.: Nyitra-Ivánka területén 1860. és 1861. évben kiszántott byzanti zománczok, a XI. századból. *ArchKözl* 2 (1861) 67-78 (kül. 67-72).

⁸⁸ Ezt a szempontrendszert tükrözte már Szabó Károly történettudományi szempontú székfoglaló előadása is a Magyar Tudományos Akadémián: Szabó K.: Bíborban született Konstantin császár munkái, magyar történeti szempontból ismertetve. *Magyar Akadémiai Értesítő, A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye* 1 (1860) 61-167. A korszak tudománytörténeti hátterére: Langó: *i. m.* (7. j.) 33-36.

⁸⁹ Jól példázta talán ezt Ipolyi Arnold véleménye: „míg építészetünk a nyugati műírányt szerencsésen elsajátítva híven követi, addig az ékszerekre nézve még úgy látszik, kizárólagosan a byzanczi műiskola vagy csak vásár bírt befolyással, – de nem csak nálunk, hanem nagybárá a többi Európában is. Nincs is ezen befolyásnak mélyebb nyoma hazánkban mint másutt; de talán okunk sincs e felett bánkódnunk. Byzancz műgazdagsága, ügyes technikája kitűnő volt; és természetes, hogy Magyarországnak a kelet-római birodalommal szoros viszonyánál fogva, az ékszerek, drágakelmék és díszeszközök onnét jöttek hozzánk által; sőt kétségtelenül egyes művészek s nyilván ezek közt építészek is. De ezek nyomát emlékeinken hasztalan keressük. Magyarország, úgy látszik, azonnal léte kezdete óta a legbensőbb viszonyba lépett a nyugatnak szellemi életével, és nemzetünk fogékony lelkületét könnyen áthatotta ennek, a megmerevedett byzanczi művészet ellenében élénken fejlődő eleven műíránya akkor, midőn már úgy is a műírányok nem kelettől nyugatnak, de nyugattól keletnek indultak. S ezt tanúsítja árpádkori emlékszerű építészetünknek első korszaka is.” Ipolyi A.: A középkori emlékszerű műépítészet Magyarországon. *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* 10/8 (1862) 13. Vö.: Ipolyi A.: *Magyar Régészeti Repertorium. ArchKözl* 2 (1861) 187-282 (kül. 193-195).

⁹⁰ Utóbbi kapcsán lásd pld.: Henszlmann I.: Tanulmányok a középkori román építészeti Chronologia köréből, tekintettel a magyar műemlékekre. *ArchKözl* 4 (1864) 65-98. (kül. 92); Henszlmann I.: *A bécsi 1873. évi világ-tárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya.* Budapest (1876) 138-139.

⁹¹ Pulszky: *i. m.* (22. j.) 155. Vö.: Marosi: *i. m.* (22. j.) 53.

A Bizánci Birodalomról alkotott kedvezőtlen képet azonban ellensúlyozta a Kárpát-medencei kisleletekben feltűnő és a Bizánci Birodalomhoz kapcsolódó tárgyak sora. Mindez nem csak a kisleletek vonatkozásában nyújtott előrelépést (azonban kétség kívül ezen emlékcsoport esetében volt a leglátványosabb), hanem az ikonográfiai párhuzamok bemutatására és az épített örökség kapcsán meglévő párhuzamok ismertetésére is sor került.⁹² Azonban míg az építészeti maradványok esetében a Kárpát-medencei jelenségeket nem tekintették bizáncinak, addig a kisleleteknek az egykori Birodalomból való származtatásához nem fűződött kétség. Ezen emlékek tekintetében a magyarországi régészet hosszú ideig fontos referenciapontnak számított, amit mi sem jelez jobban, mint az, hogy még László Gyula 1937-es Harriseion-öztöndíjjal tett görögországi látogatása alkalmával is a fiatal magyar szakember segített elkülöníteni Gladys R. Davidsonnak a korinthoszi ásatás bizánci kisleleteit.⁹³

Az egyik legjelentősebb eredmény a 19. századi magyar kutatásban az volt, amikor Pulszky Ferenc éppen a bizánci éremleletek segítségével elkülönítette az avar kori leletanyagot a kora középkori Kárpát-medence tárgyi hagyatékában.⁹⁴ A már említett Monomachos-korona előkerülése nemzetközi tekintetben is

⁹² Az épített emlékek kutatása kapcsán lásd: Römer F.: Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén. *ArchKözl* 10 (1871) 1–61 (kül. 20). A kérdés kutatástörténeti vonatkozásait áttekintő jelleggel érinti: M. Takács *Byzantinische oder byzantinisierende Raumgestaltungen kirchlicher Architektur im früharpádenzeitlichen Ungarn*. Mainz (2018) 25. A bizánci építészetről a konstantinápolyi utazását követően Henszlmann Imre tartott előadást a Magyar Tudományos Akadémián: az előadásról beszámol Toldy F.: Titoknoki jelentés az Akadémia 1864–65. munkálkodásáról. *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* 11/5 (1864) 10–19 (kül. 14). Henszlmann véleményére lásd: Henszlmann I.: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése*. Budapest (1876) 2. Az egykori Konstantinápoly és Görögország bizánci emlékeiről lásd még Pulszky F.: Úti vázlatok. *Budapesti Szemle* 10 (1876) 1–27; 258–286; Pulszky F.: Úti vázlatok. *Budapesti Szemle* 11 (1876) 63–86.

⁹³ G. R. Davidson: *Corint XII. The Minor Objects*. New Jersey (1952) 268. 38.j. A kötetben megjelenő magyar leletekre vonatkozó utalások is László hatását tükrözik. László Gyula utazásának háttéréről lásd: Balassa I.: László Gyula életútja. In: *László Gyula 1910–1998. Emlékkönyv*. Szerk. Balassa I. – László E. Budapest (2001) 9–135 (kül. 43).

⁹⁴ Pulszky F.: A magyarországi avar leletekről. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 3 (1874). A bizánci érmek jelentőségére lásd még: Römer F.: Érmészeti adalékok. *ArchÉrt* Rf. 4 (1870) 133–136 (kül. 134–136); Römer F.: Érmészeti adalék. *ArchÉrt* Rf. 5 (1871) 188–191 (kül. 189); Römer F.: Érmészeti adalék. *ArchÉrt* Rf. 6 (1872) 21–23 (kül. 22); Henszlmann: *i. m.* (92. j.) 11; Römer F.: Érmészeti adalékok. *ArchÉrt* Rf. 11 (1877) 59–60; Czobor B.: Hazai Adatok az Archaeológiához. *ArchÉrt* Rf. 14 (1880) 140–152 (kül. 142); Hampel J.: Hazai adatok az archaeológiához – Éremgyűjtemény. *ArchÉrt* Úf. 2 (1882) 154–156. (kül. 155). Vö.: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* (1982–83) 81–160 (kül. 81–82); Prohászka P.: Középkori bizánci érmek Komárom-Esztergom megye nyugati részéből. *NumKözl* 114–115 (2015–2016) 177–182.

szenzációnak számított⁹⁵ és nagymértékben segítette a 11. századi bizánci anyagi kultúra általános értékelését. A magyar szakemberek körében külön figyelmet kapott a zománcdíszítések technológiai rendszerű klasszifikációja és a bizánci zománcművesség emlékeinek elemzése.⁹⁶ A kisméretű tárgyak közül a keresztek elemzését érdemes kiemelni, melyek gyűjtése és értékelése már ekkor is összekapcsolódott a magyarság keresztény térítésével,⁹⁷ melynek egyik kiindulópontját a korabeli kutatás is már Bizánchoz kötötte.⁹⁸ A korabeli kutatások kiterjedtek a bizánci viselet rövid ismertetésére és a román kori magyar kőfaragványok ikonográfiai előképeinek a bemutatására is.⁹⁹

A magyar kutatásban meglévő fontosabb álláspontok nem nélkülözték a korabeli német és francia nyelvű szakirodalom használatát, az azokban meglévő megállapítások recepcióját.¹⁰⁰ Nyomon követték az olyan nagy ásatásokat is, mint a németek által vezetett olümpiai feltárások, s hírt adtak az ott előkerült középkori nyomokról is,¹⁰¹ ahogy arról is beszámoltak, miként bontatták el a német kutatók ezeket az emlékeket.¹⁰² A korszak vezető hazai szakemberei jól ismerték tehát a meghatározó társadalomtudományos álláspontokat, így például Jakob Philipp Fallmerayer véleményét,¹⁰³ ahogy tisztában voltak azzal is, hogy milyen rombolás ment végbe Görögországban.¹⁰⁴ Ez utóbbira jó példa Pulszky Ferenc sommás megállapítása:

⁹⁵ Henszlmann (1876): *i. m.* (90. j.) 56.

⁹⁶ Érdy: *i. m.* (87. j.) 74-77; Henszlmann (1876): *i. m.* (90. j.) 83-90; Pulszky K.: Magyarhoni sodrony-zománccsosz kelyhek. *ArchÉrt* Rf. 14 (1880) 11-28. Későbbi ilyen jellegű 12. századra keltezett Kecskemét-Pusztatemplom lelőhelyről előkerült emlék kapcsán: Pulszky F. Adatok a hazai archaeológiához. *ArchÉrt* Rf. 14 (1880) 211-252 (kül. 230-231).

⁹⁷ Ebenhöch F.: Románokori oltárkereszt. *ArchKözl* 11 (1871) 108-113. Rómer Flóris ilyen jellegű kutatásairól lásd: Prohászka P.: 10. századi feliratos bizánci ereklyetartó mellkereszt Vecsés-Alsóhalompusztáról (Pest megye). *FoliaArch* 55 (2011-2013) 193-205.

⁹⁸ Asbóth O.: A szlávság a magyar keresztény terminológiában. *NyelvtudKözl* 18 (1883) 321-427. (kül. 346); Hummer N.: A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt. *KatSzeml* 9 (1895) 537-596; 726-803. Vö.: Sztripszky H.: *Jegyzetek a görög kultúra Árpádokori nyomairól*. Budapest (1913).

⁹⁹ Henszlmann I.: *Pécsnek régiségei III. rész: Első és második függelék a pécsi székes-egyház magán-iratához és a pécsi ó-keresztény sír-kamra*. Budapest (1873) 173-191.

¹⁰⁰ Példaként: Érdy: *i. m.* (87. j.) 73; 75; Henszlmann: *i. m.* (99. j.) 173-190; Pulszky K.: *i. m.* (96. j.).

¹⁰¹ Pulszky F.: Az olympiai ásatások. *ArchÉrt* Rf. 13 (1879) 209-218 (kül. 211-212).

¹⁰² Sz...y: Az olympiai ásatások. *ArchÉrt* Rf. 12 (1878) 126-127 (kül. 126).

¹⁰³ Trefort: *i. m.* (67. j.); Pulszky: *i. m.* (92. j.) 2.

¹⁰⁴ Csaplár B.: Keresztény archaeologiai kutatások Hellaszban, különösen Lampakis György íly irányzatú törekvései. *KatSzeml* 5 (1891) 828-835.

„Tanúi voltunk az új görögök tapintatlan belviszályainak, melyek óriási aspirációik mellett oly kisszerűeknek jelentek meg, hogy a politikai világ egyszerűen elvonta figyelmét a görög néptől, annál is inkább, minthogy az régi dicső emlékeinek felásatása s a meglevők megtartása és felállítása iránt alig tanúsított érzéket, pedig ez biztosította volna legjobban a művészek és írók, s általuk a művelt világ rokonszenvét.”¹⁰⁵

A magyar kutatás fentebb jellemzett, a nyugati irányvonalakat követő tudományos érzékenysége azt is jelentette, hogy amikor a német és francia nyelvű kutatás Bizánc-képe változott a 19. század második felében, úgy a magyar szakemberek szemében is egy jóval összetettebb Bizánc-percepció kezdett meghonosodni. Ennek az egyik első mozzanata mindenképpen még az 1860-as évek végére esett, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve teljes terjedelmében adta közre a Múze-i Humayun osztrák származású igazgatójának Philip Anton Dethiernek az értekezését, amely a Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratában talált *Augustaionon* egykor felállított lovasszobor értékeléséről szólt.¹⁰⁶ Ez a dolgozat jól mutatja, hogy nem csak befogadója, de helyenként alakítója is volt a 19. század második felében az európai és angolszász kutatás pozitívabb Bizánc-képének a magyar kutatási környezetet.

A görögországi bizánci régészet megszületése, Georgiosz Lampakisz tevékenységétől a nemzetközi régészeti iskoláig

E párhuzamos ismertetésben térjünk most vissza Görögországba. Az 1880-as évek első felére ugyanis kezdett megváltozni a régészetben is a bizánci időkkel szemben addig képviselt elutasító magatartás. Ennek hátterében részben egy olyan új kutatási trend állhatott, amely Rómához kötődött. IX. Pius pápasága során a katolikus egyház a régészeti emlékek megmentése felé fordult, hogy

¹⁰⁵ Pulszky: *i. m.* (92. j.) 2.

¹⁰⁶ Ph. A. Dethier: Augusteon vagy Nagy-Jusztinián óriás lovasszobra barna rézből. *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* 11/10 (1868). A szobor értelmezéséről lásd még: Ph. W. Lehmann: Theodosius or Justinian? A Renaissance Drawing of a Byzantine Rider. *ABul* 41 (1959) 39-57; C. A. Mango: *The Brazen House: A Study of the Vestibule of the Imperial Palace of Constantinople*. København (1959) 174-179; Eds. A. Cameron - J. Herrin: *Constantinople in the Early Eighth Century The Parastaseis Syntomoi Chronikai. Introduction, Translation and Commentary*. Leiden (1984) 262; M. M. Mango: The Porticoed Street at Constantinople. In: *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*. Ed.: Nevra Necipoğlu. Leiden - Boston - Köln (2001) 29-51 (kül. 33; 47-49); J. Kostenec: *Walking Thru Byzantium: Great Palace Region*. Istanbul (2007) 96-99.

ezzel is saját helyzetét erősítse az egységesülő Itáliában.¹⁰⁷ Ennek során került sor az 1850-es évektől a Pontificia Commissione di Archeologia Sacra felállítására és a kora keresztény régészet fellendülésére. Olyan kiváló mesterei voltak ennek a tudományterületnek a korabeli Rómában, mint Giovanni Battista de Rossi, majd Franz Xaver Kraus és Joseph Wilpert.¹⁰⁸ Rossi munkássága széles körben népszerűvé tette a keresztény emlékek iránti érdeklődést,¹⁰⁹ valamint ennek hatására megújult a bizánci régészeti kutatás is.¹¹⁰ A fiatal Athénben teológiai fakultást végző Georgiosz Lampakisz éppen ebben az időszakban került Németországba, ahol Münchenben, Lipcsében, Berlinben tanult,¹¹¹ majd végül 1884-ben Erlangenben doktorált a Daphni-kolostor keresztény régészeti emlékeiről írt értekezésével.¹¹² A mélyen vallásos Lampakisz tanulmányainak lezárását követően komoly támogatóra talált, John Patrick Crichton-Stuart Bute harmadik márkija személyében.¹¹³ A márki, aki katolikus hitre tért, és ezzel megbotránkoztatta a viktoriánus kori Angliát, a kor egyik leggazdagabb főrangú mecénása volt és örömmel támogatta a keresztény szellemiségű régészeti kutatásokat,¹¹⁴ így Lampakisz dél-itáliai útját is.¹¹⁵ 1883-ban az Athénbe visszatérő Lampakisz

¹⁰⁷ J. B. Erenstoft: *Controlling the Sacred Past: Rome, Pius IX, and Christian Archaeology*. Diss. State University of New York at Buffalo 2008. Ann Arbor: UMI, 2008. 3320468. 149–193; G. Capitelli: *L'archeologia cristiana al servizio di Pio IX: 'la catacomba in fac-simile' di Giovanni Battista De Rossi all'Esposizione Universale di Parigi del 1867*. In: *Martiri, santi, patroni: per una archeologia della devozione. Atti X Congresso Nazionale di Archeologia Cristiana Università della Calabria*. Cura di: A. Coscarella - P. De Santis. Calabria (2012) 555–566.

¹⁰⁸ G. R. Parpulov: *De Rossi's School' and Early Christian Iconography, ca. 1852–1894*. *Journal of Art Historiography* 19 (2018).

¹⁰⁹ Rossi működése mellett, a róla szóló szakirodalomra is részletes irodalmi tájékoztatást nyújt: M. Ghilardi: *Giovanni Battista de Rossi, Pio IX e le catacombe di San Callisto in un gesso dimenticato di Aniceto Marinas*. *StudRom* 60 (2012) 277–291. A kérdésről lásd még: G. Gasbarri: *Riscoprire Bisanzio Lo studio dell'arte bizantina a Roma e in Italia tra Ottocento e Novecento*. Roma (2015) 23–39. Rossi munkásságát, illetve annak kortárs recepcióját a szakemberek (pld. Henszlmann Imre, Czobor Béla, Hampel József) is ismerték. Vö.: Hampel J.: *G. B. de Rossi emlékére*. *ArchÉrt Úf.* 16 (1896) 174–175.

¹¹⁰ Gasbarri: *i. m.* (109. j.) 23–54.

¹¹¹ A korszakban a görög régészek képzése általában Németországhoz kötődött. Vö.: A. Gazi: *Archaeological Museums in Greece (1829–1909): The Display of Archaeology*. Leicester (1993) 108.

¹¹² A munka később görögül jelent meg: G. Lampakis: *Χριστιανική αρχαιολογία της Μονής Δαφνίου*. Athen (1889).

¹¹³ Csaplár: *i. m.* (104. j.) 830.

¹¹⁴ J. Patrick: *Third Marquess of Bute, K.T. (1847–1900): A Memoir*. London (1921) 99–111.

¹¹⁵ M. A. Khriszosztomosz: *Γεώργιος Λαμπάκης. Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 11 (1924) 2–73.

programadó tanulmánya hatalmas lelkesedést váltott ki a görög közéletben.¹¹⁶ Maga Lampakisz a tudatosan keresztény régészetről beszélt, és e szellemi örökségnek Krisztustól máig tartó oszthatatlanságát és fontosságát hangsúlyozta.¹¹⁷ Görögországban ekkor már I. György volt a király, az oldalán egy Romanov hercegnőből lett királynéval, Olga Konsztantyinovnával, aki ortodox hitéből adódóan is hamar Lampakisz segítségére sietett.¹¹⁸ Az 1884-ben véglegesen hazatérő szakember kezdeményezésére alakították meg a Keresztény Régészeti Társaságot (Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία), melyhez számos, a korabeli közéletben jelentős szerepet játszó személy is csatlakozott.¹¹⁹ A társaság kijelölt feladata a keresztény műemlékek dokumentálása, a kistárgyak és a maradványok összegyűjtése volt.¹²⁰ Munkájuk szervesen kapcsolódott a kortárs görögországi kezdeményezésekhez. Ekkoriban már egyre inkább elítélték a korábbi műemlékrombolás gyakorlatát, és ezzel párhuzamosan 1882-ben a Görög Történelmi és Ethnológiai Társaság (Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος) pedig már múzeumot is akart létrehozni a görögországi középkori emlékeknek.¹²¹ Lampakisz vállalkozása kezdetben nehézségekbe ütközött, melynek oka alapvetően a pénzhiányból adódott. Azt követően, hogy Lampakisz Olga királyné magántitkára lett, majd pedig 1886-ban a Társaság is királynéi védnökség alá került,¹²² amelynek tiszteletbeli tagja lett a görög miniszterelnök, a pénzügyi akadályok is elhárultak. A Társaság ezt követően országos gyűjtést hirdetett a korai keresztény emlékek megmentésére és múzeumba kerülésére, így már akkor több mint 10 000 emlék gyűlt össze. Mindez lehetőséget teremtett, hogy 1892-re tényleg megnyíljon a Keresztény Régészeti Múzeum (Χριστιανικό Αρχαιολογικό Μουσείο) első tárlata.¹²³ Később a tárgyak bemutatására az Athéni Nemzeti Múzeumban alakították ki egy különálló részt.¹²⁴ Lampakisz ezt követően sem

¹¹⁶ Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 22.

¹¹⁷ Papoulakou: *i. m.* (34.j.) 383. 18. j.

¹¹⁸ V.Chorti: *Οι απαρχές της βυζαντινής αρχαιολογίας στην Ελλάδα το παράδειγμα της καταγραφικής διάσωσης και τεκμηρίωσης των μνημείων από τον Γεώργιο Λαμπάκη*. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2020 (ΜΑ szakdolgozat kézírata). 28–29.

¹¹⁹ Chorti: *i. m.* (118. j.) 39–40.

¹²⁰ Spahidou: *i. m.* (73. j.) 97–99; Chorti: *i. m.* (118. j.) 27–28.

¹²¹ Spahidou: *i. m.* (73. j.) 82–96.

¹²² Papoulakou: *i. m.* (34.j.) 383. 18. j.

¹²³ Chorti: *i. m.* (118. j.) 43–49. A múzeum létrehozásáról már a társaság megalapításakor döntöttek: Papoulakou: *i. m.* (34.j.) 382. 17. j.

¹²⁴ Ebben a teremben elsősorban a Daphni kolostor emlékeit helyezték el. Vö.: Gazi: *i. m.* (111. j.) 164.

tétlenkedett; mint a királyné titkára, beutazta Görögországot,¹²⁵ az Oszmán Birodalmat, Olaszországot és a Ballkánt, hogy minél több adatot gyűjtsön a bizánci és poszt-bizánci műemlékekről.¹²⁶ Ez a tevékenység hozzájárult ahhoz, hogy 1899-ben módosítsák a műemlékvédelmi törvényt és a „középkori hellén” periódus emlékeit is hathatós védelem alá helyezzék.¹²⁷ A fejlődés ezt követően már nem állt meg, 1911-ben megalakították az Athéni Egyetemen a Bizánci Régészeti és Művészettörténeti Tanszékét,¹²⁸ majd Lampakisz halálának idejére (1914) létrejött az önálló Bizánci Múzeum is,¹²⁹ Az alapítást követően a tényleges kialakítást (1923) visszavetette a világháború és azt követően a Törökországgal vívott további háborúskodás.¹³⁰ Az önálló múzeum kialakításával párhuzamosan más görög múzeumokban is elkezdték gyűjteni a bizánci emlékeket.¹³¹

A kutatás ezen időszakában egyre inkább bekapcsolódtak a feltárásokba a Görögországban megnyitott külföldi kutatóintézetek. A legkorábbi ilyen intézmény még 1846-ban nyílt, ez volt École française d’Athènes.¹³² 1873-ban került sor a Német Régészeti Intézet athéni részlegének kialakítására, 1882-ben jött létre az American School of Classical Studies, 1886-ban pedig megalapították a British School at Athens intézményét.¹³³ 1898-ban az Osztrák Régészeti Intézet, végül 1909-ben az Scuola Archeologica Italiana di Atene létesítésére került sor.¹³⁴ Mindez már előrevetítette a 19–20. század fordulójának időszakát, amely a bizánci tárgyi kultúra iránti nagyfokú nemzetközi érdeklődést hozta

¹²⁵ G. Pallis: Ο Γεώργιος Λαμπάκης στη Φθιώτιδα (1896–1910). Οψεις της ερευνητικής του δραστηριότητας στην ελληνική Περιφέρεια. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 37 (2016) 297–310.

¹²⁶ Chorti: *i. m.* (118. j.) 738. Lampakisz utazásainak írásos naplói online állapotban is olvashatók: <https://www.aol.org.gr/tag/chronologio-periigiseon/page/3/> (utolsó megnyitás: 2022. március 10.)

¹²⁷ Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 23. A törvényt előkészítő Panagiotisz Kavvadiasz tevékenységéhez lásd még: Papoulakou: *i. m.* (39. j.) 76–77; K. Xanthopoulos: Παναγιησ Καββαδιασ. Ματιές στον βίο και την προσωπικότητα του τελευταίου Γενικού Εφόρου. In: Kountouri – Masouridi: *i. m.* (36. j.) 81–85.

¹²⁸ Karamanolakis: *i. m.* (64. j.) 124–125.

¹²⁹ Gazi: *i. m.* (111. j.) 49.

¹³⁰ Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 23.

¹³¹ Gazi: *i. m.* (111. j.) 97; 115.

¹³² Dyson: *i. m.* (29. j.) 81.

¹³³ Dyson: *i. m.* (29. j.) 123–126.

¹³⁴ S. Masouridi: Η ίδρυση και το έργο των ξενων αρχαιολογικών σχολών τον 19ο αιώνα. In: Kountouri – Masouridi: *i. m.* (36. j.) 71–73

magával.¹³⁵ A nagy gyűjtemények e korszak emlékeinek a megszerzésére törekedtek,¹³⁶ a tudományos műhelyek pedig az időszak mind teljesebb megismerését tűzték ki célul. Mind a két törekvés megtalálható volt Görögországban is. 1878-tól már önálló törvénnyel védték a régi kéziratokat, melyek korábban kézen-közön éppen a külföldi gyűjteményekben kötöttek ki.¹³⁷

Ezek az intézetek, párhuzamosan a görög kezdeményezésekkel, sorra kapcsolódtak be a klasszikus örökség feltárása mellett a bizánci emlékek kutatásába is.¹³⁸ Az angol kutatók vezetésével 1896 és 1899 között került sor a meloszi és künoszargeszi ásátásokra.¹³⁹ Komoly érdeklődés irányult Athén és Attika mellett¹⁴⁰ a másik bizánci központ, Thesszaloniké kutatására,¹⁴¹ miközben kiterjesztették az érdeklődésüket a java középkori „frank időszak” emlékei iránt is.¹⁴² A francia szakemberek, így például Charles Diehl,¹⁴³ vagy Gabriel Millet elsősorban a közép- és későbizánci kolostorok feldolgozásával foglalkoztak.¹⁴⁴ A keresztes kori emlékek és a korábbi időszak kistárgyainak (elsősorban numizmatikai, és szigillográfiai leleteinek) kutatásában Léon Gustave Schlumberger emelkedett ki.¹⁴⁵ Ezen kutatók és intézmények hatására

¹³⁵ S. Basch: *Du Byzantinisme à Byzance et de l'Histoire au théâtre Autour de Théodora (1884) de Victorien Sardou*. In: *The Metamorphosis of Ruins, Influence of Archaeological Discoveries on Arts and Letters, 1870–1914*. Éd. S. Basch. Athens (2000) 95–107.

¹³⁶ Spahidou: *i. m.* (73. j.) 103–105; G. Mietke: *Theodor Wiegand und die Byzantinische Kunst*. Berlin (2015); Z. Çelik: *About Antiquities: Politics of Archaeology in the Ottoman Empire*. Austin (2016) 30–31; P. Üre: *Reclaiming Byzantium: Russia, Turkey and the Archaeological Claim to the Middle East in the 19th Century*. London (2020).

¹³⁷ Spahidou: *i. m.* (73. j.) 102.

¹³⁸ A. G. Kakissis: *The Byzantine Research Fund Archive: Encounters of Arts and Crafts Architects in Byzantium*. *ABSA* 17 (2009) 125–144.

¹³⁹ H. M. Fletcher – S. D. Kitson: *The churches of Melos*. *ABSA* 2 (1895–1896) 155–168.

¹⁴⁰ E. Drakopoulou: *British School at Athens research on Byzantine Attica*. *British School at Athens Studies ABSA* 17 (2009) 145–151.

¹⁴¹ A. P. Pilota (ed.): *αποτυπώματα = impressions: Byzantine Thessalonike Through The Photographs And Drawings Of The British School At Athens, 1888–1910*. Thessalonike (2016).

¹⁴² A. J. B. Wace: *Laconia: V. Frankish Sculptures at Parori and Geraki* *ABSA* 11 (1905) 139–145; R. Traquair: *Mediaeval Fortresses* *ABSA* 12 (1906) 259–276.

¹⁴³ Ch. Diehl: *Études d'archéologie byzantine. L'Église et les mosaïques du couvent de Saint-Luc en Phocide*. Paris (1889).

¹⁴⁴ G. Millet: *Monastère de Daphni*. *BCH* 18 (1893) 528–532; G. Millet: *Mosaïques de Daphni. Adoration des Mages – Anastasis*. *MMAI* 2 (1895) 197–214; G. Millet: *Le Monastère de Daphni, histoire, architecture, mosaïques*. Paris (1899).

¹⁴⁵ Lásd többek között: G-L. Schlumberger: *Numismatique de l'Orient latin*. Paris (1878); G-L. Schlumberger: *Mélanges d'archéologie byzantine*. Paris (1895).

a 20. század elején nem csak az időkeret szélesedett tovább, hanem megkezdődtek azok a regionális kutatások is, melyek máig a görögországi középkori régészet fő csomópontját alkotják.¹⁴⁶

Georgiosz Lampakisz munkásságának magyarországi recepciója, Csaplár Benedek levelezése

Georgiosz Lampakisz hírneve és eredményei – párhuzamosan nemzetközi sikereivel – Magyarországra is eljutottak. Munkáinak magyar népszerűsítője egy piarista polihisztor Csaplár Benedek Gáspár volt.¹⁴⁷ A tudós szerzetes akadémikus a 19. század egyik, a régészeti kutatásokban kevésbé hivatkozott tudora volt. Élete során foglalkozott latin és görög filológiával, irodalomtörténettel, néprajzi kutatásokkal és történelmi elemzésekkel is. Érdeklődését nem kerülték el a régészeti vonatkozású kérdések sem. A görög szakemberrel való kapcsolata a görög filológusi munkásságához kapcsolódott. Több mint másfél évtizeden keresztül folytatták levelezésüket (mind Lampakisz, mind Csaplár nagy levelezőnek számított, hatalmas írott hagyatékkal),¹⁴⁸ melyekben számos gesztust tettek egymás irányába. Csaplár összesen négy tanulmányt szentelt a keresztény/bizánci régészetnek, melyek alapvetően mindegyik esetben Lampakisz munkáinak méltatását, tevékenységének részletes bemutatását jelentették. A legkorábbi ilyen munka még 1891-ben jelent meg a Katholikus Szemlében. Ez a dolgozat alapvetően a görög tudós 1889-es monográfiájának ismertetését jelentette.¹⁴⁹ Csaplár Benedek azonban nem egyszerű recenziót, vagy méltatást készített, hanem azt egy tágabb kontextusba helyezve mutatta be, mind a korábbi műemlékrombolást, mind a keresztény emlékek iránt ekkor már megjelenő görögországi lelkesedést.¹⁵⁰ A következő ismertetés 1895-ben jelent meg ugyanezen periodika hasábjain. Ebben a munkában Csaplár Benedek az athéni Keresztény Régészeti Múzeum felállításáról írt és a Társaság periodikájának, a *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* addig megjelent köteteinek rövid ismertetését adta közre.¹⁵¹ Papként e dolgozatában görög

¹⁴⁶ Athanassopoulos: *i. m.* (49. j.) 24–27.

¹⁴⁷ Ortway T.: Emlékbeszéd Csaplár Benedek fölött. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédek* XIII/10 (1908).

¹⁴⁸ Lampakisz több mint ezer tételt tartalmazó levelezése a családi Archívumban kutatható. Vö.: <https://www.aol.org.gr/tag/chronologio-periigiseon/page/3/> (utolsó megnyitás: 2022. március 10.)

¹⁴⁹ Lampakis: *i. m.* (112. j.).

¹⁵⁰ Csaplár: *i. m.* (104. j.).

¹⁵¹ Csaplár B.: Az athéni keresztény archeológiai társulat kiadványai. *KatSzeml* 9 (1895) 333–337.

barátja vallási műveinek bemutatására is kitért.¹⁵² A legteljesebb áttekintést Csaplár önálló kiadványban 1900-ban jelentette meg. A Szent István Társulat tudományos könyvsorozatában kiadott munka alapvetően a Daphni-kolostor 1899-es Lampakisz által írt kötetének bemutatása és méltatása.¹⁵³ A tanulmány ebben az esetben sem csak a kolostor kutatása és restaurációja kapcsán elért görög eredményeket ismertette, hanem a kérdés nemzetközi recepcióját – Gabriel Millet,¹⁵⁴ Karl Krumbacher véleményét – is tartalmazta és Lampakisz nemzetközi méltatásával, a róla megemlékező külföldi tudósok hozzá írt sorainak idézésével (többek közt az akkor megdönthetetlen tekintélyként tisztelt de Rossin,¹⁵⁵ valamint Franz Xaver Kraus-on át a többi kortárs szakemberig) zárul.¹⁵⁶ Az utolsó ismertetés nem sokkal Csaplár halála előtt jelent meg,¹⁵⁷ 1905-ben.¹⁵⁸ Ez a dolgozat alapvetően Lampakisz 1902-ben kiadott francia nyelvű összefoglalásának az ismertetésére vállalkozott.¹⁵⁹

Csaplár Benedek régészet iránti érdeklődése minden bizonnyal kapcsolatban állt Ipolyi Arnoldhoz fűződő barátságával.¹⁶⁰ Később, a keresztény régészet magyarországi térhódításával, figyelemmel kísérte Czobor Béla munkásságát.¹⁶¹

Erre az időszakra már magyar támogató tagja volt a Keresztény Régészeti Társaságnak, akit Neumannak hívtak (minden bizonnyal irgalmas rendi szerzetes volt). Vö.: Πίναξ μελών. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 2 (1894) 162.

¹⁵² G. Lampakis: Έργα Θρησκευτικά. Athen (1893).

¹⁵³ Csaplár B.: *A hellén ker. archaeologiai tevékenység újabb eredményei, különösen Lampakis György e műve: «Η Μονή Δαφνίου αετα τ ας επισχευάς. Εν Αθήναις 1899»*. Budapest (1900).

¹⁵⁴ Gabriel Millet 1891-ben végzett Párizsban és került Athénbe az École française d'Athènes munkatársaként, s ekkortól foglalkozott a Daphni-kolostorral, melyről az első dolgozata 1893-ban (Millet [1893]: *i. m.* [144. j.]), míg monográfiája Lampakisz munkájával egy időben 1899-ben (Millet [1899]: *i. m.* [144. j.]) jelent meg. A Csaplár Benedek által említett tanulmány (Csaplár: *i. m.* [153. j.] 31.) 1895-ben jelent meg (Millet [1895]: *i. m.* [144. j.]), a Monuments et mémoires de la Fondation Eugène Piot kiadványsorozat második kötetében.

¹⁵⁵ de Rossi és Lampakisz kapcsolatára Csaplár már korábban is utal. Vö.: Csaplár: *i. m.* (151. j.) 335.

¹⁵⁶ Csaplár: *i. m.* (153. j.) 48–56.

¹⁵⁷ Csaplár Benedek halála tragikus: az akkor már idős (86 éves) papot egy baloldali „tanoktól megtévelyedett durvalelkű gázgyári munkás Budapest belvárosában nyilvános téren” agyonverte, amibe 1906. augusztus 19-én belehalt. Ortway: *i. m.* (147. j.) 1.

¹⁵⁸ Csaplár B.: Képekkel illusztrált emlékirat a hellén keresztény műrégiségekről. *KatSzeml* 19 (1905) 188–198.

¹⁵⁹ G. Lampakis: *Mémoire sur les Antiquités Chrétiennes de la Grèce*. Athènes (1902).

¹⁶⁰ Ortway: *i. m.* (147. j.) 46; Schram F.: Csaplár Benedek szegedi éveiről. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1972/73-1 (1973) 193–207.

¹⁶¹ Csaplár: *i. m.* (151. j.) 336; Csaplár: *i. m.* (153. j.) 5–6. Czobor kutatásairól és munkásságáról áttekintő képet nyújt: Békefi R.: Czobor Béla 1852–1904. *Vasárnapi Újság* 51 (1904) 65–66;

Nem csak szorosan nyomon követte a keresztény régészet általános európai fejlődését,¹⁶² hanem – a számára oly kedves görög filológiai kutatásokhoz kapcsolódóan – elsősorban ezt a görögországi irányvonalat részesítette előnyben. Kiváló nyelvtelensége révén nem csak az ógörög, hanem az újjörög nyelvet is jól használta.¹⁶³ 1891-re már sűrű levelezésben állt Georgiosz Lampakissszal, amit az is bizonyít, hogy ismerte és olvasta azt az eredeti kéziratot, amelynek csak egy részét adta le Lampakis Erlangenben doktori disszertációjaként.¹⁶⁴ Kitartó levelezésük szívélyes barátsággá alakult, amit jól mutat az is, hogy Lampakis – minden bizonnyal Csaplár kérésének eleget téve – méltató cikket adott közre az Εφημερίς című athéni lapban 1892-ben Szabó Istvánról, a 91 éves korában elhunyt neves műfordító akadémikus paptanárról, Csaplár Benedek „*kebelbarátjáról*”.¹⁶⁵ Csaplár haláláig az egyik legnagyobb tisztelője volt és maradt Szabónak, s fontos feladatának tartotta, hogy az utókort emlékeztesse annak hatalmas és kimeríthetetlen életművére.¹⁶⁶ A görög tudósnak ezzel kapcsolatban tett gesztusára Csaplár még egy évtizeddel később is hálásan gondolt vissza.¹⁶⁷ Athéni barátjának ő is hasonló módon kívánt kedveskedni, nem csak a bemutatott méltató cikkekkel, hanem úgy is, hogy Lampakis kérésére lefordította 1891-es tanulmányát német nyelvre és elküldte neki.¹⁶⁸ Levelezésük során számtalan további figyelmességet kapott Görögországból, így nem csak a könyveit küldte el neki Lampakis, hanem a Daphni-kolostorról számos, a nyomtatott munkákban megjelentnél jobb minőségű fényképet is megosztott barátjával. Csaplár pedig Budapestre hívta a tudóst, amikor 1902-ben Lampakis Bécsben tartott előadást.¹⁶⁹ A budapesti előadásra azonban nem

Békefi R.: Czobor Béla r. t. emlékezete 1852–1904. *Az MTA Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékeszések* XII/10 (1905).

¹⁶² Csaplár: *i. m.* (104. j.) 834.

¹⁶³ Csaplár Benedek németül, angolul, olaszul, franciául, latinul is kiválóan tudott a görög mellett. Vö.: Ortway: *i. m.* (147. j.) 42.

¹⁶⁴ Csaplár: *i. m.* (104. j.) 830. Csaplár leírásából kiderül, hogy a görög szakember által megírt munka sokkal nagyobb terjedelmű volt és Athén későantik és bizánci emlékeinek átfogó bemutatására törekedett. Minden bizonnyal ez a kézirat volt az alapja Lampakis 1882-ben kiadott kötetének (G. Lampakis: *Αι εν Αττική Χριστιανικές Αρχαιότητες*, Athen [1882]).

¹⁶⁵ Margalits E.: *Emlékeszéd Szabó István magyar hellenista fölött*. Budapest (1897) 6.

¹⁶⁶ Csaplár B.: *Szabó István örömmajjai és hányilatkozata*. Budapest (1889); Csaplár B.: Szabó István 50 éves akadémikusunk jubileuma. *Századok* 24 (1890) 180–181; Csaplár B.: Szabó István 1801–1892. *Egyetemes Philológiai Közöny* 16 (1892) 449–455; 643–650.

¹⁶⁷ Csaplár: *i. m.* (153. j.) 59.

¹⁶⁸ Csaplár: *i. m.* (153. j.) 53.

¹⁶⁹ Csaplár: *i. m.* (158. j.) 197.

került sor, s Csaplár halálával Lampakis neve is feledésbe merül a magyar kutatásban.¹⁷⁰

Feltehető a kérdés, hogy miért történt mindez? Maga Csaplár már a kezdetektől azért is ragaszkodott e művek ismertetéséhez, mert azt remélte, hogy hasonló lelkesedés fogja követni azokat, mint Giovanni Battista de Rossi műveit követte.¹⁷¹ Nyilvánvalóan Lampakis meghívásától is azt várta, hogy nagyobb teret kapnak majd a bizánci régiségekkel kapcsolatos kutatásai hazánkban, és komolyabb figyelmet kap a görög szakember a vezető magyar régészek felől. Azonban többszöri finom próbálkozása ellenére sem vált általánossá ez a remélt érdeklődés, s egyoldalúnak bizonyult. Kimerült az ismertetéseiben, mindössze néhány katolikus papot érintettek meg a görögországi események. A vezető kortárs régészek még csak nem is említették Lampakis nevét. Ennek oka nem mentorának, Szabó Istvánnak, a romantikus (Horvát Istvánt követő) őstörténeti elképzeléséhez kapcsolódott,¹⁷² hanem inkább a magyarországi keresztény régészetet (beleértve a görögországi bizánci régészetet is) érintő nem egyházi kutatók által képviselt állásfoglalásához. Mindaddig, míg korábban Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre – mindketten a Fejérváry-gyűjteményen nevelődve – nem csak nyitott volt a görögországi újdonságokra,¹⁷³ s ha szerét ejthették – amint az e dolgozat fentebbi részében is olvasható – hírt adtak az ottani eredményekről,¹⁷⁴ a következő időszak vezető szakemberei (élükön Hampel Józseffel) már kevésbé követték ezeket a távolban zajló fejleményeket.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Csaplárhoz hasonló lelkesedésnek mindössze egy esztergomi bencés paptanárnál van nyoma: Bagyary S.: A keresztény művészeti ébredés és hazánk. *KatSzeml* 19 (1905) 837–861; 941–950 (kül. 946). Más kortárs hazai kutató nem hivatkozott Lampakis műveire.

¹⁷¹ Henszlmann: *i. m.* (99. j.); Henszlmann: *i. m.* (90. j.) 144–145; Czobor B.: A keresztény archeológusok első kongresszusa. Budapest (1895); Czobor B.: Giovanni Battista de Rossi emlékezete. Budapest (1896); Hampel: *i. m.* (109. j.); Csaplár: *i. m.* (153. j.); Békefi (1905): *i. m.* (161. j.) 12.

¹⁷² Szabó I.: Arkádia mint magyarok hazája. *Új Magyar Muzeum* 2 (1852) 571–603; Margalits: *i. m.* (165. j.) 11. Amint Csaplár Benedek maga is jelzi, nem osztotta mestere ebbéli véleményét. (Csaplár [1890]: *i. m.* [166. j.]). Vö.: Ortway: *i. m.* (147. j.) 46. Horvát személyének megítélése kapcsán újabban: Langó: *i. m.* (7. j.) 175–177.

¹⁷³ Szilágy J. Gy.: „Ismerem helyemet”. (A másik Pulszky életrajz). In: Marosi – Laczkó – Szabó – Tóthné Mészáros: *i. m.* (22. j.) 24–36.

¹⁷⁴ Henszlmann I.: Az olympiai Jupiter temploma. *ArchÉrt* Rf. 11 (1877) 83–91. Ki kell még emelni e tekintetben Frölich Róbert protestáns lelkészt és akadémikust is, aki szintén számos beszámolót készített az antik emlékeket érintő görögországi ásatásokról (Frölich R.: Irodalom – La Nécropole de Myrina. *ArchÉrt* Úf. 9 [1889] 427–437), az ott előkerült emlékekről (Frölich R.: Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. Jahrgang II–XIV. Wien, 1888–1891. *ArchÉrt* Úf. 11 [1891] 268–272 [kül. 270]).

¹⁷⁵ Mindebben közrejátszhatott az is, hogy Hampel József alapvetően Rómer Flóris tanítványa volt,

Számukra a keresztény régészet alapvetően a Czobor Béla által is elsődlegesen hangsúlyozott katakombá- és épületkutatáshoz kapcsolódott, ilyeneket pedig – az egy, 1780-as évektől ismert pécsi ókeresztény sírkamra kivételével – nem ismertek a későantik Pannóniából.¹⁷⁶ A Kárpát-medencei későantik, kora középkori bizánci háttérű emlékek alapvetően ékszerek, érmek, súlyok, viseleti elemek voltak. Olyan kistárgyak, melyek vizsgálatához csak jóval később kezdett hozzá a görög kutatás.¹⁷⁷ Georgiosz Lampakisz munkáiban nem is igen említett ilyen tárgyakat.

A magyar szakemberek tehát a maguk számára haszontalannak ítélték mindazt, amit az akkori görög régészet nyújtani tudott. Jól példázza mindezt Récsey Viktornak az *Epigraphiai Közleményekbe* írt tanulmánya,¹⁷⁸ amelyről az *Archaeológiai Értesítőben* egy ismertetés született. Utóbbinak csípős summázatát azért is érdemes közölni, mert – annak ellenére, hogy a klasszikus kor emlékeiről szolt az esztergomi bencés tanár által írt dolgozat – jól jelzi az eltérő szemléletek ütközését. A monogrammos szerző (valószínűleg Hampel) így foglalta össze a dolgozatról alkotott véleményét:

„Elhisszük, hogy szerző, a ki (alkalmi megjegyzései szerint) tehette, hogy ma Athenben, holnap Nápolyban és Rómában, máskor meg Berlinben és Drezdában időzhetett, hogy az antik szobrászat egyes specialis kérdései

s Rómer Pulszkyval ellentétben egy, a Kárpát-medencére fókuszáló gyűjtemény megteremtésén munkálkodott. Vö.: Derbeczeni-Droppán B.: Rómer Flóris a Magyar Nemzeti Múzeumban. *Honismeret* 43 (2015) 34–45 (kül. 40). Ebből adódóan már Rómer is inkább „úri huncutságnak” tekintette Pulszky lelkesedését az antik gipszmásolatok megvételéről és kiállításáról. Hampel, amint az levelezéséből is minden esetben kitűnik, szintén a korabeli Magyarország műkincseinek megmentését és gyűjtését tekintette saját- és a múzeum (tágabb értelemben a magyar régészet) feladatának, semmint a külföldi kutatásokban való részvételt. Az pedig, hogy ez utóbbit kevésbé pártolta, jórészt a forráshiányos állapottal magyarázható. A neves szakember az akkoriban rendelkezésre állónál jóval több pénzt is el tudott volna költeni a magyarhoni emlékek megmentésére és a műkincsek megvételére, valamint az azokhoz kapcsolódó tudományos kutatások (könyvtár-fejlesztés, szakirodalom kiadása, stb...) gyarapítására.

¹⁷⁶ Hudák K. – Nagy L.: *Megfestett mennyorság. Barangolás a pécsi ókeresztény temetőben*. Pécs (2009) 39.

¹⁷⁷ Ebben az időszakban ilyen jellegű elemzéseket elsősorban a francia, német és angol kutatók végeztek. Lásd többek közt: Schlumberger (1895): *i. m.* (145. j.); O. M. Dalton: *Catalogue of Early Christian Antiquities and Objects from the Christian East in the Department of British and Medieval Antiquities and Ethnography of the British Museum*. London (1901); J. Strzygowski: *Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire No. 7001–7394 et 8742–9200. Koptische Kunst*. Vienne (1904).

¹⁷⁸ Récsei V.: Az athéni muzeumok. *Egyetemes Philológiai Közöny* 19 (1895) 384–392; 459–474; 628–636.

íránt az eredetiek összehasonlítása nyomán tisztába jöjjön – elhisszük, hogy az ily világlátott szerző nem szorul hazai intézetekre vagy a hazai irodalomra, de azok az olvasók, a kiknek a «Phil. Közlöny» jár, sajnos, többnyire a hazai röghöz vannak kötve, ők tehát sem a n. múzeum gyűjteményeit, sem a hazai irodalmat nem nélkülözhetik.¹⁷⁹

Hasonló a végkicsengése egy Hampel József által írt jegyzetnek, amely Czobor Béla Giovanni de Rossiról írt méltatása kapcsán született:

„A lelkes tanítvány hazafias szégyenérzettel említi, hogy senki sem irányította annak idején a m. tud. Akadémia figyelmét de Rossira, a ki nem volt az Akadémia tagja. Ugyancsak az emlékezésé végén gáncsképp utal rá, hogy az Arch. Ért. nem emlékezett meg a nagy tudósról, mikor 1894-ben sírba szállott. Nem volt az ünnepi szónoknak némi sejtelve arról, hogy mindkét helyütt a lelkes tanítványt illette volna az első szó!¹⁸⁰

Hampel József és az általa fémjelzett irányvonal, amely a legjelentősebb eredményeit a 19. század utolsó évtizedétől kezdte közreadni a kora középkori Kárpát-medence régészeti emlékeiről, tehát nem látta a maga számára hasznosíthatónak mindazt, amit a kortárs görög bizánci régészet és általában véve a keresztény régészet nyújtani tudott. Az oktatásban el is különült egymástól a két irányvonal, mindaddig, míg Hampel a budapesti egyetem bölcsészkarán oktatta a fiatal régészjelölteket, Czobor a hittudomány karon tanította a papnövendékeket.¹⁸¹ Annak ellenére, hogy egy ideig ugyanott, a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgoztak, Pulszky Ferenc vezetése alatt (aki egyben Hampel apósa is volt), jól érzékelhetően nem alakult ki köztük mélyebb barátság. A Rómer-tanítvány Hampel máshol és másban látta a korabeli magyar régészet feladatát, mint azok a kutatók, akik a külföldi irodalom és utazások fényében gondolták közelíteni a messze távolban tapasztaltakat és a magyar valóságot.

Csaplár Benedek próbálkozásai így visszhangtalanok maradtak. Mindez azonban nem azt jelentette, hogy a magyar szakemberek ettől függetlenül nem követték volna a bizánci régészeti kutatás eredményeit. A figyelem megvolt, csak más került fókuszba. Míg Csaplár számára elsősorban az összkép és

¹⁷⁹ [Hampel J.]: Az athéni múzeumok méltánylásra találtak a Philologiai Közönyben. *ArchÉrt Úf.* 16 (1896) 181–182 (kül. 182).

¹⁸⁰ Hampel: *i. m.* (109. j.) 175.

¹⁸¹ Békefi (1905): *i. m.* (161. j.) 6–8.

az abból kibontakozó művészettörténeti, épülettörténeti egység bemutatása volt a mérvadó, addig a kisleletekkel bajmóldó régészeket inkább a saját problémáikat segítő munkák érdekelték. Jól példázza ezt a Bécsben és Budapesten is tanult Gohl Ödön 1901-ben kiadott tanulmánya, a Magyar Nemzeti Múzeum bizánci súlyairól. A szerző nem csak a kortárs francia és német nyelvű értekezéseket használta fel, hanem egy kevésbé ismert görög periodika az Αθήναιοι vonatkozó tanulmányát is. A munkát, amely az athéni gyűjtemény bizánci súlyait dolgozta fel, egy az Oszmán Birodalom területéről származó görög kutató Athanasiosz Papadopulosz-Kerameusz írta. E szakember az 1870-es évek második felében többször járt Athénben és a Német Régészeti Intézet Athéni Osztályával is együtt dolgozott.¹⁸² Valószínűleg ekkor volt lehetősége a bizánci súlyok leírására is, amit 1878-ban adott közre. Gohl nem csak megszerezte ezt a fentebb említett, Magyarországon kevésbé ismert periodikában megjelent görög nyelvű cikket, hanem érdemben fel is dolgozta a tanulmányában.¹⁸³ Mindez jól mutatja, hogy nem csak nyomon követték a magyar szakemberek ezt a régiót is, hanem azt is, hogy – amennyiben úgy ítélték meg – a vonatkozó szakirodalmat is beszerezték, még akkor is, ha a korabeli viszonyok között azok megszerzése jóval nehezekebb és körülményesebb volt mint napjainkban.

Érdemes e ponton a másik oldalt is figyelemmel kíséreni. Mit hasznosítottak a görög kutatók mindabból, amiről a magyar szakemberek írtak. Az eredmény lesújtó: jórészt semmit. Ennek elsődleges oka nyilvánvalóan a nyelvi nehézségekből adódott, ahogy arra Csaplár is utalt. Azonban nem csak ez okozott nehézséget, hiszen Hampel összefoglalásai, vagy Henszlmann munkái idegen nyelven is megjelentek. A valóság az, hogy a korabeli görög területen lévő bizánci régészetet egyáltalán nem foglalkoztatta még ekkoriban a sírokban talált kistárgyak problematikája, így nem is nyújthatott semmit az a magyar kutatás, amely már akkor is ezen a téren tudott olyan eredményeket elérni, melyeket a kortárs nyugat-európai kutatók és a kelet-európai szakemberek is figyelembe vettek.

¹⁸² Papadopulosz-Kerameusz korábban az iskoláit Szmírnában végezte a Német Evangélikus Iskolában, majd 1874 és 1879 között az Athenische Abteilung munkatársainak felkérésére számos feliratgyűjteményt készített Anatóliában. Vö.: H. M. Loparev: Аонасий Иванович Пападопуло-Керамевсь. *Византийский Временник* 19 (1912) 188–212.

¹⁸³ Gohl Ö.: A Magyar Nemzeti Múzeum bizánci súlyai. *ArchÉrt Úf.* 21 (1901) 193–198.

